

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG SORSA A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

ROMÁNIA A VILÁGHÁBORÚBAN ÉS A BÉKEKONFERENCIÁN

Amikor az első világháború kitört, a román királyság már harminc éve szövetségben állott Ausztria-Magyarországgal és Németországgal, azzal a két nagyhatalommal, amelyek évtizedeken át biztos külpolitikai háttérrel nyújtottak az 1866-ban egyesült fiatal fejedelemségek nemzeti és állami kifejlődéséhez. A szövetségi szerződés értelmében Romániának is be kellett volna avatkoznia a háborúba a hármasszövetség oldalán. Az 1914 augusztus 3-i koronatanácson azonban I. Károly király és Carp Péter magukra maradtak ezzel a felfogásukkal; a többség a semlegesség fenntartása, vagyis a kivárási politika mellett döntött. A várakozás két évig tartott. 1916 augusztus 17-én, amikor Románia trónján már I. Ferdinánd király ült, a kormány élén pedig Brătianu Ionel állott, Románia titkos szerződést kötött az antanttal és szövetségeseivel, melynek értelmében Románia megtámadja az Osztrák-Magyar Monarchiát. Ennek fejében az antant elismeri Románia jogát Bukovinára, Erdélyre, a Partiumra és Bánságra, Románia pedig kötelezi magát, hogy nem fog külön békét kötni az ellenséggel. Augusztus 27-én este, a román koronatanács drámai ülése után adta át a román követ a bécsi közös külügyminisztériumban a hadüzenetet, s ugyanakkor váratlanul megindultak a román csapatok a Kárpátokon át, ahol az ötszáz kilométeres határt csak mintegy harmincezer csendőr és népfelkelő védte. A jóformán védtelen Erdély megrohanása azonban nem sok eredménnyel járt, mert a központi hatalmak rövidesen visszaverték a betörő román katonaságot és december elején Mackensen csapataival bevonult Bukarestbe. A román támadás katasztrofálisan végződött, az ország nagy része német megszállás alá került és másfél év múlva, amikor Oroszország katonailag összeomlott, Románia is

kénytelen volt különbékét kötni a központi hatalmakkal 1918 május 7-én, Bukarestben. A bukaresti béke Magyarország javára mindössze 3772 négyzetkilométer területi gyarapodást jelentett 22.915 lakossal, amit stratégiai okok – Erdélynek újabb betöréstől való megóvása – indokoltak. A bukaresti békével Romániának le kellett mondania hadicéljáról, Erdélyről, de közben a központi hatalmak jóindulatú támogatásával elfoglalhatta és bekebelezhette a felbomló Oroszország nyugati tartományát, Besszarábiát.

Románia sorsában csak akkor állott be lényeges változás, amikor a központi hatalmak kénytelenek voltak fegyverszünetet kérni és az antant hatalmak vették át az arbiter mundi szerepét. A románok Párizsba siettek, hogy a békekonferenciától megkapják az 1916. év gyászos emlékeztető beavatkozás ellenértékét, ott azonban rendkívüli nehézségekkel találkoztak. Először is Clémenceau hallani sem akart Románia területi igényeiről, mivel a román királyság az 1916. évi titkos szerződés ellenére különbékét kötött, Wilson pedig nem ismerte el ezt a szerződést, amit Amerika nem írt alá. Tardieu saját magának tulajdonítja azt, hogy sikerült kimagyarázni a békekonferencia előtt a román különbékét s ez szerinte fáradtságosabb munka volt, mint az elzász-lotharingiai, Saar-vidéki, osztrák és jugoszláv albizottságokban való elnöklés. A kérdés történetének külön fejezete az a vita, ami Románia és Szerbia között folyt le a Bánságért a békekonferencia előtt és a Bánság kettéosztásával végződött.

A második váratlan akadály volt az a kisebbségi szerződés-tervezet, amit a főhatalmak a román kormány elé terjesztettek. A tervezet bevezetésében, a többi kisebbségi szerződésektől eltérően, az is benne volt, hogy mivel a berlini kongresszus szintén csak bizonyos feltételek mellett ismerte el Romániát, most is csak a kisebbségi szerződés aláírása ellenében hajlandók a főhatalmak Romániát független államnak elismerni. Miután a főhatalmak nemcsak, hogy nem tárgyaltak a román kormánnyal mint egyenrangú féllel, hanem Románia függetlenségét is kétségbe vonták, Brătianu eltávozott a békekonferenciáról. Közben a román csapatok ismét átlépték a most már belső forradalom miatt feldőlt Magyarország határait, amelyeknek védelmére a magyar hadsereg széttűllesztése után csak a székely hadosztály vállalkozott. A kisebbségi szerződést Brătianu utódjának, Vaida-Voevod Sándornak mégis alá kellett írnia, miután a főhatalmak kihagyták annak sérelmezett bevezetését és ultimátumban fenyegették meg a román kormányt azzal, hogy az aláírás megtagadásának esetében nem fogják elismerni Romániai területi igényeit.

1920 június 4-én Trianonban Romániának ítélték Erdélyt, Máramarost, a Partiumot, Kőrösvidéket és a Bánság egy részét, miután Brătianu nem győzte a békekonferencián eleget hangoztatni, hogy Románia természetes és történelmi határai a Tiszánál vannak és a román kormány a nemzetiségi elv javára tesz engedményt, amikor lemond a Tisza és a trianoni határ közötti alföldről. A trianoni szerződéssel két évtizedre megpecsételődött az erdélyi magyarság sorsa, Románia pedig megkapta összes szomszédaitól, Ausztria-Magyarországtól, Oroszországtól, Bulgáriától, akikkel hol szövetséges volt, hol hadat viselt, hol szerződött, hol szerződést bontott, mindazokat a területeket, amelyeknek az együttes birtoklásáról komoly román politikus a világháború előtt álmodni sem mert volna. A román királyság felvette a Nagy-Románia nevet, az erdélyi magyarság pedig többségi nemzetből a legnagyobb romániai kisebbség lett.

ERDÉLY SORSA ÉS A WILSONI ELVEK

A világháború után a győztes hatalmak azt hangoztatták, hogy a nemzetiségi elvet és a népek önrendelkezési jogát fogják szem előtt tartani Európa újjárendezésénél. A trianoni szerződés 102.181 négyzetkilométernyi magyar területet juttatott Romániának, vagyis nagyobb, mint maga a trianoni Magyarország. Ezen a területen az 1910. évi magyar népszámlálás szerint 5,236.305 lakos élt, akik közül 2,819.405, vagyis 53.8% román és 2,416.900, vagyis 46.2% nem-román. A nem-románok közül 1,663.576, vagyis 31.8% magyar és 556.944, vagyis 10.6% német. A nemzetiségi elv tehát Erdélyre vonatkozóan nem érvényesült, mert *majdnem ugyanannyi nem-román jutott román uralom alá, mint amennyi román*. Ezt a visszás helyzetet a román kormány is világosan látta és ezért a békekonferencián azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha Erdély népei az önrendelkezési jogot gyakorolva kívánták volna Romániához csatolásukat. 1918 december elsején a románok valóban nemzetgyűlésre gyűltek össze Gyulafehérvárra, de oda sem a németeket, sem a magyarokat nem hívták meg. A nemzetgyűlés előértekezletén nagy vita támadt Erdély sorsát illetően és tekintélyes pártja volt annak az álláspontnak, hogy Magyarország románlakta vidékei csak autonómiát kapjanak, s egy későbbi időpontban összehívandó alkotmányozó gyűlés határozzon az autonómia keretei és tartalma felől, amelyen az együttélő nemzetiségek képviselői is számarányuknak megfelelően képviseltessék magukat. Kevés szavazaton

múlt, hogy másnap mégis a Romániához való feltétel nélküli csatlakozásra vonatkozóan terjesztettek elő és fogadtattak el határozati javaslatot. A magyarok, már amennyire összegyűlhettek Erdélynek a román katonaság által meg nem szállott részeiből, 1918 december 22-én Kolozsvárott tartottak tiltakozó gyűlést, ahol nemcsak Erdély magyarsága, hanem a román munkásság képviselői is felemelték szavukat a gyulafehérvári határozat ellen és kimondták, hogy egyazon állami közösségben kívánnak maradni az egységes és csonkítatlan Magyarországgal.

A Romániához csatolt némettség önrendelkezése is csak úgy történt meg, hogy a megszálló román hadsereg által gyakorolt lelki kényszer hatása alatt és Maniu ígéretében bízva, aki becsületszavát adta, hogy Erdélyt a szövetséges hatalmak Romániának adták, 1919 január 8-án a szász népszervezet kibővített központi választmánya Medgyesen szótöbbséggel kimondta a Romániával való egyesülést. Hiába tiltakozott a szászok legnagyobb társadalmi egyesülete emlékiratban a határozat ellen, aminek a meghozatalára különben is csak a Sachsentag lett volna illetékes, a békekonferencia készpénznek vette a medgyesi határozatot, amihez a bánági svábok csak a Bánág fegyveres megszállása után, ugyanazon év augusztus 14-én csatlakoztak. A románok ellenezték, a békekonferencia pedig nem vette komolyan azt a tervezetet, amelyet a magyar békeküldöttség az erdélyi kérdés megoldására vonatkozóan előterjesztett s mely arra irányult, hogy népszavazással döntsenek a Magyarországgal gazdasági egységben maradó Erdély autonóm nemzetiségi területekre való felosztása felett.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS ÉS A ROMÁN POLITIKA

Románia a világháború előtt nem ismerte a modern értelemben vett nemzetiségi kérdést. A román fejedelemségek területén éltek ugyan különböző népfajok, mint a moldvai csángók és a havasalföldi városokat megtöltő székely népfölösleg, ezekkel szemben azonban semmiféle kisebbségvédelmi intézkedést nem fedezünk fel, sőt ellenkezőleg, erőszakos beolvasztásukra minden előfeltételt megteremtettek. Maga a román nép is sokféle népelemmel keveredett (szláv, kún, görög, stb.) s ez a keveréknép évszázados török hódoltság és fanarióta uralom után csak a XIX. század második felében tudott állammá és királysággá alakulni. Ebben a balkáni kis államban, ahol a gazdasági és politikai vezetés a levantei erkölcsű fanarióta-ivadékok kezé-

ben volt, s az ortodox egyházat sem hatotta át az erdélyi görög-katolikus románok nyugatibb szelleme, az emberi jogokról s a nemzet-kisebbségek jogairól még kevésbé alakulhattak ki olyan fogalmak, amelyek Nagy-Románia új kisebbségeit megnyugtathatták volna. Hiába írt alá Románia kisebbségi szerződést, olyan országban, ahol a közszabadságok csak a belgákéből lefordított alkotmányban léteztek, ahol nem volt független bíróság, képzett és becsületes hivatalnokréteg, ott a kisebbségi jogok érvényesítése sem volt egyéb illúzió. Ennek a Romániának a gondjaira bízta a békekonferencia az erdélyi magyarságot a civilizáció és humanizmus nevében.

A román belpolitikai életet húsz éven át a liberális és nemzeti parasztpárt váltógazdasága jellemezte. A román megszállás utolsó két és fél évében II. Károly a királyhű elemek koalícióját valósította meg. A huszonkétéves román megszállásból tizenhat évig ókirályságbeli miniszterelnökök és kormányok irányították Románia sorsát, akik ellen az erdélyi román vezetőosztály a legádázabb harcot folytatta, azzal a jelszóval, hogy Erdély az erdélyieké, ami alatt az erdélyi románokat értette. A változó kormányok egy dologban következetesek voltak. Kisebbségpolitikájukat Brătianu Ionelnek az a békekonferencia után tett kijelentése irányította: most aztán figyelje meg a világ, hogy fognak Romániában a kisebbségek eltűnni! Nagy ellenfele, Maniu is azt vallotta: *vagy mi, vagy ők!* Így érthető, hogy a román belpolitika rengeteg kapkodása, következetlensége, rögtönzése mellett ezt az alapelvet minden kormány, világnézetre és pártállásra való tekintet nélkül, milyen határozott céltudatossággal vitte keresztül. Az ókirályságbeli román vezetőrétegnek a kisebbségi kérdés iránti értetlenségéhez és Erdély gyarmati sorba való süllyesztéséhez még egy másik tényező is hozzájárult, ami az erdélyi magyarság életét megmérgezte. Ez az erdélyi román középosztály magyargyűlölete volt. A népből kinövő román értelmiség a magyar arisztokráciában és középosztályban személyesítette meg a román nép múltbeli elnyomóit. Itt nemcsak a nemzetiségi elfogultság, hanem bizonyos osztálygyűlölet is fellángolt és az erdélyi román vezetőréteg a külföld előtt is azt a tetzesztős színezetet igyekezett adni a magyarság ellen folytatott politikai harcainak, hogy itt a fiatal, népi, demokratikus Románia küzd az idejétmúlt, feudális, a múlt igazságtalanságaihoz ragaszkodó magyarsággal szemben. A valóság ezzel szemben az volt, hogy az újjgazdag, plutokrata és az ókirályságbeli korrupcióhoz gyorsan asszimilálódó, erdélyi román vezetőréteg állott huszonkét éven át szemben azzal

a magyar vezetőosztállyal, amelyet az agrárreform, nyelvvizsgák, »numerusok« és hasonló sérelmes rendelkezések a magyar tömegek gazdasági szintjére süllyesztettek le és velük akarva-akaratlan, egyetlen sorsközösségbe forrasztottak össze.

Az ókirályságbeli bizantinizmus és az erdélyi román sovinizmus voltak a román kisebbségi politika alaptényezői. Ezek a tények még felfokozták és kisebbségellenes élt adtak annak a természetesen vérbő nacionalizmusnak, ami a területét meghatározott fiatal állam nemzeti öntudatát amúgy is hevítette. A román kis- és nagypolgárság tehát adottságainál fogva sovinizta volt s amilyen gátlás nélkül szívott fel egészen a gazdasági válságig minden idegent, aki román akart lenni, olyan idegengyűlölettel fordult minden olyan réteg felé, amely megítélése szerint idegen test volt a román államban. Ezt a sovinizmust mesterségesen és üzletszerűen fokozta a román sajtó, a hirhedt »Universul«-al az élen. Ebben a versenyben egyik sajtóorgánum sem akart elmaradni és a közönség azt tartotta a legjobb hazafinak, aki a legjobban tudott ütni a kisebbségeken. A sajtó irredentizmust szimatolt a kisebbségek minden egyes életmegnyilvánulásában, ő indította meg nagy üzleti haszonnal az antirevizionista mozgalmat, s amikor a magyar újságírókat tömegesen ültették a vádlottak padjára olyan cikkekért is, amiket a cenzúra is átengedett, a román sajtó minden büntetőjogi következmény nélkül ígérhetett az erdélyi magyarságnak Szent Bertalan-éjszakákat.

Politikát csak a közvéleményre támaszkodva lehet csinálni és a politikai pártok is igyekeztek befogni vitorláikba a sovinizmus és magyargyűlölet szeleit. 1928-ig a liberális párt, vagyis az ókirályságbeli oligarchia volt kisebb megszakításokkal uralmon. A liberálisok uralmát az őket felváltó nemzeti-parasztpárt 1928 május 6-i nagygyűlésének határozatában így jellemezte: »A jelenlegi kormány az uralpások és államcsínyek által, valamint a hadseregnek saját céljaira és visszaélésekre való felhasználásával, az igazságszolgáltatás degradálása és az alkotmányos élet lábbal tiprása által is, hosszú időre megbontotta a nemzeti egységet és annak alapjait.« Ha az egyesülés után tíz évvel így nyilatkoztak a liberális kormányról az erdélyi románok, akkor milyen lehetett a helyzete az erdélyi magyaroknak? A liberálisok uralma a kisebbségpolitika terén mindig a mélypontot jelentette. Erre a politikára leginkább a kétszínűség volt jellemző. A vasgárdisták nyíltan hirdették, hogy az országból minden idegent ki kell kergetni, Cuza és pártja határrevíziót követelt Románia javára egészen a Tiszáig. A liberális külügyminiszterek azonban, noha a Nemzetek Szövetsége

előtt mindig a legszebb szónoklatokat mondták a kisebbségi jogokról, ugyanakkor a legjobban kiszámított, hideg tervszerűséggel igyekeztek megsemmisíteni az erdélyi magyarságot.

Nagy várakozással tekintettek a kisebbségek a nemzeti-parasztpárt uralomra jutása elé, mivel az ókirályságbeli parasztpárttal 1926-ban egyesült erdélyi nemzeti párt hozta 1918 december 1-én a híres gyulafehérvári egyesülési határozatot, melynek harmadik pontja az erdélyi népeknek teljes nemzeti szabadságot ígért. 1928-tól 1933-ig számos alkalma lett volna a nemzeti parasztpárti kormányoknak a gyulafehérvári program megvalósítására, de erre sohasem került sor. E helyett a nemzeti parasztpárt arra törekedett, hogy osztályharcos jelszavakkal a magyarság hivatalos képviselője ellen kijátszon bizonyos »magyar demokratikus« alakulatokat és hogy a szatmármegyei sváb eredetű magyarokat visszánémetesítse. Az a kisebbségi törvény, aminek az előkészítésére a kormány Pop Ghițăt külföldi tanulmányútra küldötte, sohasem készült el, helyette azonban a nemzeti-parasztpárti uralom második felében kaptak a kisebbségek egy alminisztert, a szász Brandsch Rudolf személyében, aki hivatalba lépése előtt a magyarságot sajtónyilatkozatában irredentizmussal vádolta meg s akit később maga a Német Nép-közösség is kizárt tagjai sorából. A nemzeti-parasztpárt bukása után két pártra szakadt és a kisebbségi szerződést aláíró Vaida-Voevod megalapította az úgynevezett román frontot, amely a kisebbségeknek még a magángazdasági életből való kiszorításáról is politikai doktrinát csinált és bedobta a közvéleménybe a *numerus valachicus* hírhedtté vált fogalmát. 1933-ban aztán ismét a liberálisok kerültek uralomra és Tătărescu miniszterelnök, a későbbi párisi nagykövet most már a magyar–olasz és magyar–német szövetség fokozatos kiépülésétől való félelmében is igyekezett mindazt a jogtalanságot elkövetni a magyarsággal szemben, ami négy év alatt elkövethető volt. 1937 decemberében a liberális kormánypárt megbukott a parlamenti választásokon és Goga rövid uralma után kezdetét vette a királyi diktatúra, mely az ország alkotmányát a népképviselői alapról rendi alapokra helyezte át.

A magyarsággal rendszeren azok a román kormányok igyekeztek kapcsolatot találni, amelyeknek nem volt elég mély gyökerük a román közvéleményben és ezért szükségük volt a kisebbségi szavazatokra is. Így a román néppárt vezetői, Averescu marsall és az erdélyi Goga Octavian, még ellenzéken megkötötték a Magyar Párttal 1923 október 23-án az úgynevezett »csucsai paktum«-ot, az abban foglalt ígéretekben azonban három év múlva, amikor uralomra jutottak, még azokat sem valósították meg, amelyeknek a teljesítése a választások előtt lett volna

esedékes. Goga 1938 elején mint rövidéletű miniszterelnök ismét paktumot kötött a Magyar Párttal, de már a parlamenti választások előtt megbukott. Ugyancsak a magyarsággal keresett kapcsolatot a királyi diktatúra kikiáltása után előbb Miron Cristea, majd Călinescu miniszterelnök s az általuk létrehozott állampártba, a »Nemzeti Újjászületés Frontjába« a többi kisebbségekkel együtt az erdélyi magyarság is kénytelen volt belépni. Helyi megállapodásokat gyakran kötöttek választások előtt a magyarság politikai vezetői különböző román pártokkal, az országos politikában azonban őszinte és tartós együttműködés sohasem tudott létrejönni a román kormány és a magyarság illetékes vezetői között.

A KISEBBSÉGI MAGYARSÁG POLITIKAI KÉPVISELETE

A trianoni szerződés aláírásáig, vagyis amíg Erdély sorsa végleg el nem dőlt, a kisebbségi magyarság politikai passzivitást vállalt. A magyar köztisztviselők és alkalmazottak tízezrei megtagadták a hűségküvetését, amit a román kormány nemzetközi megállapodások ellenére követelt tőlük, s inkább otthagyták állásaikat, nehogy a román kormánynak olyan lojalitási bizonyítékokat szolgáltatassanak, amelyeket az a békekonferencián Erdély megszerzése érdekében felhasználhat. A trianoni szerződés aláírása után két úton is megindult a politikai szervezkedés. Azok, akik a politikai aktivitás mielőbbi megindítása mellett voltak, Bánffyhunyadi 1921 június 5-én zászlót bontottak és megalapították a »Magyar Néppártot«, melynek hatóterülete akkor még csak a Kalotaszegre terjedt ki. A magyar társadalom konzervatív vezetőrétege már azelőtt megbeszéléseket folytatott Kolozsvárott egy »Magyar Szövetség« megalkotása érdekében. Miután sikerült a két mozgalom között az összhangot megteremteni, 1921 július 6-án megalakult Kolozsvárott a Magyar Szövetség, azzal a célkitűzéssel, hogy mint pártokon felül álló, minden magyar gondolatot, érzést, akarást magában foglaló nemzeti csúcsszervezet, a kisebbségek nemzetközileg elismert jogainak alapján állva a romániai magyarság egyetemes politikai képviselője legyen. Elnöknek br. Jósika Samut, a magyar főrendiház utolsó elnökét választották meg. A Magyar Szövetség azonban nem volt hosszú életű. A kolozsvári prefektus egy színházi incidensből kifolyólag már négy hónap múlva felfüggesztette, majd a hatóságok az 1922 márciusi parlamenti választások után végleg beszüntették működését.

A Magyar Szövetség felfüggesztése után az erdélyi magyarság politikai egysége ismét alkatelemeire bomlott szét. Az aktivitás hívei felújították a Magyar Néppártot, aminek ellensúlyozására a másik tábor megalapította a »Magyar Nemzeti Pártot«. A Magyar Szövetség végleges bezűntetése után a román kormány tudtára adta a vezetőségnek, hogy a politikai pártok egyesülése ellen nem lenne kifogása és az így létrejövő új pártot hajlandó volna elismerni. Az egyesülés 1922 december 28-án Kolozsvárott meg is történt, s így jött létre az »Országos Magyar Párt«, mely másfél évtizeden át látta el a romániai magyar kisebbség politikai képviselőit. A Magyar Párt a Magyar Követség utódának tartotta magát és vezetői mindig hangoztatták, hogy a politikai párt elnevezést csak kényszerűségből vették fel s a párt a romániai magyarság népkisebbségi szuverenitását gyakorolja. Első elnöke Ugron István, a monarchia egykori rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere volt, majd az ő lemondása után gr. Bethlen György vezette tizenkét éven át a Magyar Pártot.

Nagy-Románia megalakulása után a liberális törvényhozás új alkotmányt adott az országnak. Az 1923 március 29-i alkotmány nem volt egyéb, mint a már régebben átvett belga alkotmánynak a megváltozott viszonyokra való alkalmazása. Az ország törvényhozását az alkotmány alapján készült 1926 március 27-i választótörvény szerint a kétkamarás országgyűlés látja el. A képviselőház tagjait általános, egyenlő, kötelező és titkos választójoggal választják, kerületenként lajstromos választási eljárással és az a politikai párt, amelyik az országban leadott szavazatok 40%-át eléri, megkapja az összes mandátum felét, a mandátumok másik fele felett pedig osztozik mindazokkal a pártokkal, amelyek az országban leadott szavazatoknak legalább 2%-át elnyerték. A szenátus tagjait részben kerületenként választják, részben a községi és megyei tanácsosok választják, részben a szakkamarák és egyetemek küldik ki, s ezekhez járulnak még a szenátus hivatalbóli és jogszerinti tagjai. A magyarságot országos számarányának megfelelően harminckét hely illette volna meg a 387 tagból álló népképviselői román képviselőházban. Ennek a számnak még a felét is ritkán érték el a magyar képviselők, az igazságtalan választójog és a választási terror miatt.

Az első két parlamenti választáson a magyarság hivatalos jelöltjei nem vettek részt; akik mégis felleptek, azok az illetékes magyar tényezők tudta és beleegyezése nélkül tették azt. Legelőször az 1922 márciusi választáson indultak a Magyar Szövetség jelöltjei, amit Erdélyben még a régi magyar választójog alapján tartottak meg. Itt azonban a magyar

jelöltek legnagyobb részének már a jelölését sem fogadták el a hatóságok, úgyhogy az urnalopások és terror miatt csak Bernády György jutott be hírmondónak a képviselőházba, szenátornak pedig csak két magyar jelöltet választottak meg. Pótválasztáson bekerült még a képviselőházba két képviselő, köztük Sándor József, akit azután még hatszor választottak meg szenátornak, a szenátusba pedig egy magyar jelölt. A választásról Maniu így nyilatkozott: »A választás a legvadabb korrupció, vesztegetés, letartóztatások, lázadásra szítás, jelöltek elfogatásának, fogvatartásának eredménye... szavazólapokat loptak el, s a kihirdetett eredmény sok kerületben hamis... Ilymódon a választás napja Erdélyben a gyász és reménytelenség napjává vált s *nemzeti szégyenbe és európai botrányba fulladt.*» Ezt az ítéletet mindenik későbbi liberális választásról el lehet mondani.

1926 májusában a Magyar Párt a »*sucsai paktum*« alapján az Averescu-féle néppárttal, vagyis az akkori kormányzó párttal kötött választási egyességet, amelynek értelmében először jutott be a román parlamentbe tekintélyes számú magyar törvényhozó, összesen tizen-négy képviselő és tizenkét szenátor. 1927 júliusában ismét a liberálisok vezették le a választást az 1922. évi módszerekkel, úgyhogy a Német Párttal kartellben harcoló Magyar Párt csak nyolc képviselőt és egy szenátort tudott behozni az országházba. 1928 decemberében, amikor az első ízben uralomra jutott nemzeti parasztpárti kormány rendezte a választásokat, a Magyar Párt is első ízben indult egyedül harcba és az aránylag tisztább választáson fényes sikert aratva 16 képviselőt és 6 szenátort küldött be a román parlamentbe. Ezzel a Magyar Párt a súlyos vereséget szenvedett liberálisokat megelőzve az ország második legnagyobb képviselőházi pártja lett. A következő választások eredménye a szerint hullámzott, hogy milyen súlyos volt a hatósági terror. 1931-ben Iorga alatt 10 magyar képviselő és 2 szenátor, 1932-ben Vaida alatt 14 képviselő és 3 szenátor, 1933-ben Duca liberális kormánya alatt 9 képviselő és 3 szenátor jutott be a román parlamentbe a Magyar Párt jelöltjei közül. 1937 decemberében fordult elő először a román történelemben, hogy a választásokat levezető kormány pártja, a Tătărescu-féle liberális párt nem kapta meg a szavazatoknak a képviselőházi többséget jelentő 40%-át a választáson, s így a választási aritmetika is annyira megváltozott, hogy a Magyar Párt 19 képviselőházi és 3 szenátusi mandátumhoz jutott. Ezt a parlamentet azonban sohasem hívták össze, hanem Goga rövid uralma után a király koncentrációs kormányt alakított és népszavazással 1938 február 27-én *új alkotmányt* adott az országnak.

Az alkotmány megjelenése után, 1938 március 31-én, a politikai pártokkal együtt az Országos Magyar Pártot is feloszlatták, nem törődve azzal, hogy a párt nem napi politikai alakulat, hanem a magyarság nemzetkisebbségi képviselője. 1938 december 16-án rendelettvény jelent meg a »Nemzeti Újjászületés Frontjának«, mint az ország egyetlen politikai pártjának létesítéséről, amelyen kívül minden politikai tevékenység büntetendő cselekménynek számít. A törvény végrehajtási utasítása kilátásba helyezte, hogy a kisebbségek számára külön tagozatokat fognak létesíteni. A német kisebbségnek a Frontba való kollektív belépése után a magyarság vezetői is megállapodást létesítettek Călinescu miniszterelnökkel 1939 január 17-én, amelynek értelmében a magyarság is belép az egységpártba. Ennek ellenében a román kormány engedélyezi a *Romániai Magyar Népközösség* megalakítását, mely mint gazdasági, társadalmi és kulturális célkitűzésű egyesület »a romániai magyar nép egyetlen képviselője« lesz. A Népközösség megalakítására gr. Bánffy Miklós volt magyar külügyminiszter kapott engedélyt s ettől kezdve ő irányította az erdélyi magyarság új politikai képviselőjét a bécsi döntésig.

Az új alkotmány alapján készült 1939 május 9-i választótörvény korporatív kétkamarás országgyűlést létesít. A választás tartományonként és foglalkozási ágak szerint történik, a három foglalkozási ág: földművelés, ipar-kereskedelem és értelmiségi foglalkozások szerint külön kollégiumokban. A szenátus tagjait a jogszerinti szenátorokon kívül részben választják, részben a király nevezi ki őket. Az új választójog szerint egyetlen választást tartottak, amelyen a magyarság kilenc képviselőt és két szenátort küldött be a rendi román parlamentbe, három magyar szenátort pedig a király nevezett még ki. Állandóan tagja volt a szenátusnak állásánál fogva az erdélyi református püspök s a konkordátum megkötéséig az erdélyi római katolikus püspök is.

A parlament különben mindinkább elvesztette jelentőségét. Már a liberálisok bevezették. 1933 és 1937 között a rendelettvényekkel való kormányzás rendszerét. 1937 tavaszán zárták be az országgyűlés utolsó ülészeit, a rendi parlament pedig a törvényhozás terén alig végzett érdemi munkát.

A közigazgatási önkormányzat Romániában csak a papíron létezett. A községek és vármegyék tanácsait elvileg választani kellett volna, de a gyakran váltakozó közigazgatási törvények mindig gondoskodtak arról, hogy szükség esetén a választott tanácsokat kinevezett tanácsosokkal, vagyis »interimar bizottságokkal« lehessen pótolni. A román

megszállás huszonkét éve alatt alig pár évre váltották fel a választott tanácsok az időközi bizottságok helyét, noha a törvény ezeket természetükénél fogva csak átmenetnek tekintette. A közigazgatási önkormányzat a nemzeti parasztpárt uralmának első szakaszában kezdett kibontakozni. Míg 1925 februárjában a Magyar Párt a liberálisokkal közös listán indult a közigazgatási választásokon, az 1930 februárjában tartott megyei tanács választásokon hol önállóan, hol a kormányzó-párttal kartellben vettek részt a Magyar Párt tagozatai, a községi tanácsválasztásokon pedig szabad kezet adott a tagozatoknak a pártközpont. Ez utóbbi választáson a megszállott terület vármegyéiben a tanácstagságok 25.4%-át, a városokon pedig 28.8%-át nyerték el a Magyar Párt jelöltjei, ami a magyarság számaránya alatt maradt. A Iorga-kormány feloszlatta az elődje alatt választott tanácsokat, s amikor a nemzeti parasztpárt ismét uralomra jutott, fenntartotta az interimar bizottságok rendszerét, csak a maga embereit nevezte ki a tanácsokba. Azt a rendszert egyébként mindenik kormány gyakorolta, hogy ha a választás túlságosan jól sikerült a magyarok javára, akkor vagy nem iktatta be a tanácsot hivatalába, vagy pedig talált valami ürügyet a feloszlásra s az új tanácsba egyáltalán nem nevezett ki magyarokat, vagy pedig csak olyanokat, akik az ő szekerét tolták. A községi és vármegyei tanácsoknak tagja volt hivatalánál fogva a legnagyobb kisebbségi egyház lelkésze is, az 1936 március 27-i közigazgatási törvény azonban kizárta a községi tanácsból a kisebbségi lelkészeket, amin hiába változtatott az 1938 augusztus 14-i közigazgatási törvény, mert a királyi diktatúra alatt a közigazgatási önkormányzat teljesen szünetelt.

A KISEBBSÉGI JOGOK ROMÁNIÁBAN

Fentebb már rámutattunk arra, hogy amikor az erdélyi románok 1918 december 1-én kimondták Gyulafehérvárott az egyesülést, az együttélő népek sorsára vonatkozóan is rendelkeztek. A *gyulafehérvári határozat* teljes nemzeti autonómiát ígért az itt élő népeknek, aminek keretében mindenki saját nyelvén, saját közigazgatással és saját kebeléből választott egyének útján kormányozza önmagát, a törvényhozásban és központi kormányban pedig a népesség számarányában nyer képviseletet. E kisebbségi nemzeti önkormányzatot a teljes vallás-, sajtó-, gyülekezési és egyesületalakítási szabadság egészíti ki.

A romániai magyarság jogainak másik alaptörvénye az 1919 december 9-i *párisi kisebbségi szerződés* volt. A szövetséges és társult

főhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán) és Románia között létrejött egyezmény a következő jogokat biztosította a kisebbségi magyarságnak: az élet és szabadság védelme (2. §), a román állampolgársághoz való jog (2–7. §§), jogegyenlőség (8. §), iskolák és társadalmi intézmények fenntartása (9. §), magyar nyelvű állami iskolák és közsegélyhez való jog (10. §), végül a székely és szász községek egyházi és iskolai önkormányzata (11. §).

Mind a gyulafehérvári egyesülési határozat, mind a párisi kisebbségi egyezmény *alaptörvény* jellegével bír, mivel a gyulafehérvári határozatok világosan kimondják, hogy az új Románia az abban lefektetett alapelveken épül fel, a kisebbségi szerződés első szakasza pedig úgy intézkedik, hogy a szerződés 2–8. szakaszait Románia »alaptörvényekül ismeri el, amivel szemben semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz ellentmondásban és nem lesz hatályos«. Nagy-Románia törvényhozása a gyulafehérvári határozatok közül csak az első, egyesülést kimondó szakaszt iktatta törvénybe 1920 január elsején, a párisi szerződést pedig egyszerű törvénnyel ratifikálta 1920 szeptember 26-án. Az 1923. évi alkotmány meghozatala alkalmával egyik alaptörvényt sem cikkelyezték be az alkotmányba s erre az 1938. évi alkotmánytörvényben sem került sor. Ennélfogva a »lex posterior derogat priori« elv alapján későbbi törvények sorozata hatálytalanította a kisebbségek alaptörvény jellegű, de csak egyszerű törvényerővel bíró jogait.

Nagy-Románia két alkotmánya, az 1923 március 29-i szabadelvű és az 1938 február 27-i rendi alkotmány közül tehát egyik sem ismeri el a kisebbségek gyulafehérvári és párisi szerzett jogait s ezek helyett bizonyos általános polgárjogokat nyilatkoztatnak ki, amelyek a kisebbségeket is érintik. A régi alkotmány ötödik szakasza a lelkiismereti és tanszabadságot, sajtó-, gyülekezési- és egyesülési, valamint minden törvény által meghatározott közszabadságot a román állampolgároknak »faji eredetre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül« biztosítja (lásd még részletezve a 28. és 29. szakaszban). A hetedik szakasz kimondja, hogy a polgári és politikai jogok gyakorlásának nem lehet akadálya a faji, nyelvi vagy vallási különbség, a nyolcadik a törvény előtti egyenlőséget és a közteherviselést terjeszti ki a kisebbségekre.

Az új alkotmány meghozatalakor kiadott királyi szózat egyenlő jogokat ígért »minden más fajú nemzetiségnek, mely az egyesült Románia földjén évszázadok óta él«. Az új alkotmány szövegébe azonban nem került be sem a »nemzetiség« mint jogalany, sem az »őslakó« fogalma,

hanem a régi mintájára itt is csak általában van szó az emberi és állampolgársági jogokról s azt, hogy e jogok fajra és vallásra való tekintet nélkül minden románra megilletnek, az alkotmány csak az állampolgári kötelességeknél (4. szakasz) és a törvény előtti egyenlőségnél (5. szakasz) hangsúlyozza. Az új alkotmány azonban beviszi a román és nem román közötti megkülönböztetést olyan területekre, ahol az, legalább is a törvények szövegében, nem szerepelt. A 27. szakasz, a kisebbségi szerződés 8. szakaszával szöges ellentétben kimondja hogy a polgári és katonai közhivatalok elnyerésénél tekintettel kell lenni »a román nemzet többségi és államalkotó jellegére«, a 67. szakasz szerint pedig miniszter csak az lehet, akinek legalább három nemzedék óta román elődei vannak. Ez ugyan nem akadályozta meg a királyt abban, hogy 1940-ben, Besszarábia és Bukovina egy részének elvesztése után Hans Otto Rothot kisebbségi miniszternek kinevezze, amit azonban a romániai németiség politikai vezetője nem vállalt el.

Hogy két évtizeden át hogyan értelmezték és hajtották végre a kisebbségek alaptörvény jellegű jogait Romániában, arra vonatkozóan a következő fejezetek szolgáljanak útmutatásul. A jogforrások felsorolásánál azonban nem feledkezhetünk meg arról a kísérletről, amit a királyi diktatúra 1938-ban tett azzal a céllal, hogy bizonyos részletkérdések nyugvópontra juttatásával azt a látszatot keltse, mintha megoldotta volna a kisebbségi kérdést. 1938 május 4-én rendelet törvény jelent meg, mely a kultuszminisztérium kisebbségi ügyosztályát a miniszterelnökséghez helyezi át és főkormánybiztossági jelleggel ruházza fel. Ugyanazon év augusztus 4-én megjelent a rendelet törvény végrehajtási utasítása is, mely szerint a főkormánybiztosságoknak csak adatgyűjtő és ellenőrző hatásköre van a kisebbségek kezelését illetően, javaslatokat pedig az egyes minisztériumoknak csak a miniszterelnök útján tehet. A király kisebbségi főkormánybiztosnak Silviu Dragomir kolozsvári egyetemi tanárt nevezte ki, aki később miniszteri rangot kapott, a főkormánybiztosság pedig kisebbségi minisztériummá bővült ki és majdnem a bécsi döntésig állott fenn. A kisebbségi főkormánybiztosság működéséről szóló rendelet törvény végrehajtási utasítása anyagi jogi rendelkezéseket is tartalmazott, ezek azonban csak a párisi szerződés és az alkotmány egyes szakaszait ismételték meg. E végrehajtási utasítással egyidejűleg jelent meg a hivatalos lapban az 1750. bis. számú minisztertanácsi napló, mely 28 szakaszban egyrészt már meglevő törvényes rendelkezéseket ismétel meg, másrészt néhány újítást is tartalmaz. Így, legalább is papíron,

elismeri a kisebbségi gyermekek számára az iskolaválasztási szabadságot (5. szakasz), a magyar helységnevek használatát a sajtóban, ahol azt jogellenesen megtiltották (18. szakasz), a köztisztviselők újabb nyelvvizsga alól való mentességét, miután a legtöbb magyar tisztviselőt már nyelvvizsga folytán elbocsátották (20. szakasz) és a kétnyelvű címtáblákat, miután már valamennyi címtáblát az országban átfestették románra (25. szakasz). A minisztertanácsi napló jogi értéke azonban nagyon kétséges, mivel a román közjog szerint az ilyen naplók csak a hatóságoknak adhatnak utasítást, de a bíróság előtt nem érvényesíthetők. A napló különben sem írt elő semmiféle szankciót az ellene vétőknek s így még azt a néhány részletkérdést sem oldotta meg, amelyekre kiterjedt. Ez az úgynevezett »kisebbségi statutum« története.

Nagy-Románia fennállása alatt többször kísértett egy kisebbségi törvény alkotásának terve. Már az 1923. évi alkotmány tárgyalása alkalmával kijelentette Brătianu miniszterelnök, hogy felesleges az alkotmányba kisebbségvédelmi rendelkezéseket felvenni, mivel a kisebbségek nyelvhasználatát külön törvény fogja szabályozni. A nemzeti parasztpárti kormányok is azzal az ürüggyel odázták el az egyes kisebbségi problémák megoldását, hogy törvényhozásilag fogják szabályozni a kisebbségi kérdést. Az e célból külföldre küldött Pop Ghița tanulmányútjának azonban egyetlen látható eredménye egynéhány külföldi interview lett a romániai kisebbségek kitűnő helyzetéről. 1939 őszén Tătărescu miniszterelnök vetette fel egy kisebbségi törvény megalkotásának tervét, ez azonban a bécsi döntés előtt tíz hónappal anakronizmusnak tűnt fel s a magyar és német Népközösség ellenállásán meg is hiúsult. Kisebbségi törvényre egyébként nem is lett volna szükség Erdélyben, ahol az erdélyi kormányzótanács első dekrétumával életben tartotta a magyar nemzetiségi törvényt (1868: XLIV. tc.). A törvény végrehajtására azonban egyik román kormány sem gondolt és különben is számos rendelkezését későbbi román törvények jogilag is hatályon kívül helyezték.

I. Az állampolgárság

A Romániába szakadt magyarság legelső kérdése az új állampolgárság megszerzése volt. A gyulafehérvári határozatok megszövegezői előtt ez annyira természetes volt, hogy külön nem is foglalkoztak vele. A kisebbségi szerződés öt szakaszt szentel az állampolgárság kérdésének (2–7. §§) és pontosan megszabja, hogy Románia állampol-

gároknek ismeri el jogérvényesen és minden alakítás nélkül mindazokat, akik a hozzácsatolt területen állandó lakhellyel bírnak, sőt azokat is, akik ott születtek, de a szerződés életbelépésekor távol voltak, majd megállapítja, hogy mindazok, akik Romániában születtek és akiket más állampolgárság nem illet meg, román állampolgároknak tekintetnek. Az állampolgársági törvény (1924 február 23) 56. szakasza ezt oda módosította, hogy Erdély, Bánát, Körösvidék, Szatmár és Máramarosnak azok a lakói, akik 1918 december 1-én e terület valamelyik községében *illetőséggel* bírtak és nem optáltak idegen állampolgárságért, minden formáság nélkül román állampolgárrá válnak. Vagyis újabb követelést állít fel a törvény akkor, amikor nem elégszik meg az állandó lakhellyel, hanem az illetőség bizonyítását kéri, sőt az összeírást időponthoz köti és nem gondol azokra, akik saját vagy a hatóságok hibájából kimaradtak a névjegyzékből. Az első összeírás alkalmával valóban annyian nem jelentkeztek, főként vasutasok, iparosok és vándorkereskedők, hogy 1928-ban ismét határidőt kellett kitűzni a kimaradottaknak a jelentkezésre, 1932-ben pedig újabb törvényt szavaztak meg, mely 1933 szeptember 1-ben állapítja meg a jelentkezés végső időpontját.

Az utóbbi években, amikor gazdasági és politikai okokból az idegeneket fokozott ellenőrzésnek vetették alá, kiderült, hogy még mindig többségi és kisebbségi százezrei hiányoznak az állampolgári névjegyzékből. Az 1939 január 20-i új állampolgársági törvény megadta a lehetőséget a fajrománoknak arra, hogy egyszerű nyilatkozat alapján állampolgárságukat elismertessék. A kisebbségek számára azonban ezt nem biztosították, sőt a rendezetlen állampolgárságú nyugdíjasok fizetését beszüntették, a kimaradottakra idegen-illetéket róttak s a közhivatalokból kezdték elbocsátani őket.

Amikor a magyarság belépett a Nemzeti Újjászületés Frontjába, az egyik legelső követelés az állampolgársági kérdés rendezése volt. Erre irányult az 1939 július 27-i módosító törvény, mely a jelentkezés határidejét kitolta, de viszont fenntartotta az 1924. évi törvény sérelmes intézkedéseit, amennyiben a jelentkezőktől annak bizonyítását kérte, hogy 1918 december 1-én illetőségük volt Romániában vagy az ahhoz csatolt területeken. Ezt igyekezett orvosolni a magyar képviselők ismételt sürgetéseire hozott 1939 október 20-i legújabb állampolgársági törvény, mely eltekint az illetőségtől és az egyesülés időpontjától s lehetővé teszi azt, hogy mindazok, akik 1918 december 1 és 1921 július 26 (a trianoni szerződés ratifikálása) között Romániában vagy az ahhoz csatolt területen lakhellyel bírtak, felvétethessék magukat

az állampolgársági névjegyzékbe. Közel százezer magyar hontalannak nyílt meg a lehetősége 1940 február 1-ig (amit a törvény a jelentkezés végső határidejének jelöl meg) arra, hogy elnyerje a román állampolgárságot és az ezzel járó jogok teljességének birtokába lépjen.

A jelentkezők állampolgárságát az igazságügyminisztérium hagyja jóvá, ide terjesztettek fel az illetékes községi eljáróságok minden egyes kérést. A többszázezer kérés torlódása miatt a minisztérium nem tudta idejében elintézni mindenki ügyét s közben ismét megvonták azoknak a nyugdíját és rengeteg újabb zaklatásnak tették ki azokat, akik a névjegyzékbe jelentkeztek, de akiknek az ügye még elintézés alatt állott.

Mindenesetre jellemző a román közigazgatásra, hogy az egyesülés után huszonnégy évvel még mindig százezrével vannak az országban többségi és kisebbségi polgárok, akik bár az ország területén születtek és mindig itt éltek, nem szerepelnek az állampolgársági névjegyzékben. Az állampolgárság nélküli magyarok legnagyobb része két évtizedes kálvária után csak akkor jutott hozzá a román állampolgársághoz, amikor a bécsi döntés következtében ismét a magyar honpolgársággal cserélte fel azt.

2. A nyelvhasználat.

Gyulafehérvárott saját nyelvű önkormányzatot ígértek Erdély népeinek az erdélyi románok, Párisban a nagyhatalmak biztosították Románia kisebbségeit, hogy nyelvhasználatukat nem fogják korlátozni a magán vagy üzleti forgalomban, a vallási életben és sajtóban vagy nyilvános gyűléseken, sőt a bíróságok előtt is méltányos nyelvhasználati könnyítéseket fognak tenni.

Saját nyelvű közigazgatási önkormányzatról már csak azért sem beszélhetünk, mert a közigazgatási önkormányzat nem működött, a kinevezett tanácsokban pedig nem volt alkalmuk a kisebbségeknek nyelvük használatára. Az a pár év, amíg választott tanácsok működtek, a magyar nyelv üldözésének jegyében zajlott le. Még kevésbé beszélhetünk kisebbségi jogokról akkor, amikor nem működtek választott tanácsok és a magyarság egy önkényes közigazgatásnak volt kiszolgáltatva.

A községi és megyei tanácsok nyelvhasználatára vonatkozóan a liberálisok 1925. évi közigazgatási törvénye úgy intézkedett, hogy a legfőbb közigazgatási tanács fogja megállapítani esetről-esetre a kisebbségi nyelvhasználat mértékét, amit a gyakorlatban természetesen nem

lehetett keresztülvinni. A nemzeti parasztpárt-féle 1929. évi közigazgatási törvény sem biztosította a nyelvhasználatot, aminek a szabályozása elől Maniu azzal tért ki, hogy erre vonatkozóan a kisebbségi törvény fog rendelkezni. Ezért s mivel a törvény javaslatában szó sem volt a Gyulafehérvárott ígért önkormányzatról, a Magyar Párt képviselői a képviselőházban ünnepélyesen óvást emeltek ellene és az ülésről tüntetően eltávoztak.

Megfelelő törvényes rendelkezések hiányában a törvényhatóságok úgy értelmezték a kisebbségi tanácsosok nyelvhasználatát, ahogyan akarták. Így történhetett meg, hogy Dobrescu kolozsvári tartományi igazgató 5037/1930 április 7-i számmal rendeletet adott ki a prefektusoknak, hogy a megyei és községi tanácsokban és bizottságokban »semmilyen indoklás mellett nem engedhető meg, hogy más, mint az állam hivatalos nyelvén, nyilatkozatok hangozzanak el, a bizottsági tagok felvilágosításokat kérjenek vagy adjanak, vagy az ülések jegyzőkönyvet vegyenek fel.« Nem csoda, ha Kolozsvárott a városi tanács megalakulása után az úgynevezett román blokk tagjai botrányt rendeztek, amikor az első magyar felszólalás megtörtént és erőszakkal megakadályozták azt, hogy a magyar tanácsosok szóhoz juthassanak.

Amikor a liberálisok 1936-ban eltakarították a nemzeti parasztpárt közigazgatási decentralizációjának romjait és új közigazgatási törvényjavaslatot terjesztettek a parlament elé, Hans Otto Roth a képviselőház előtt éles bírálatban részesítette a javaslatot, rámutatva arra, hogy »mi erdélyi szászok nyolcszáz év óta szabadon használjuk anyanyelvünket a közigazgatásban. A kisebbségek nyelvhasználatát a magyar időkben az 1868. évi nemzetiségi törvény biztosította.« Willer József pedig kiemelte a javaslat sérelmes rendelkezései közül azt, amelyik szerint a városi vagy megyei tanácsokban, ha valaki más, mint román nyelven beszél, az a tanács feloszlatását vonhatja maga után. A kisebbségek tiltakozásának ellenére a törvény sérelmes intézkedéseivel együtt 1936 március 27-én életbe lépett. Az 1938 augusztus 14-i utolsó közigazgatási törvény ismét megengedte, de csak a kisebbségi többségű községekben, a kisebbségi nyelven történő felszólalást. Ennek azonban csak elméleti jelentősége volt, mert a diktatúra alatt a községi tanácsok nem működtek.

A kisebbségi statutum szerint a románul nem tudó kisebbségi polgárok a községi elöljárósághoz anyanyelvükön is nyújthatnak be kéréseket (14. szakasz). Ezt a »jogot« azonban illuzóriussá tette az a megszorítás, hogy a kéréshez hiteles román fordítást kell mellékelni, aminek az elkészítése legalább annyiba kerül, mintha valakivel egye-

nesen román nyelven íratnák meg a kérést. Papíron tehát magyar-nyelvű beadványokat is szabad a hatóságokhoz intézni, ugyanakkor azonban a magyar képviselők állandó szorgalmazása ellenére sem tüntették el a közhivatalokból azokat a táblákat, amelyek arra hívták fel a közönség figyelmét, hogy kizárólag románul beszéljen. Közben a kisebbségi statutum azt is kimondta, hogy a kisebbségi községek hivatalnokainak ismerniük kell az illető kisebbség nyelvét (16. szakasz); de mit ér ez a rendelkezés, ha végre is hajtják, amikor a hivatalokban csak románul szabad beszélni? Hogy az adófizető polgárság kiszolgálása terén milyen viszonyok uralkodtak, arra jellemző Ionescu tábornok, a vasutak vezérigazgatójának intézkedése, aki 1931 elején rendeletileg tiltotta meg a vasúti alkalmazottaknak, hogy bármiféle kérdésre, amit kisebbségi nyelven intéznek hozzájuk, választ adjanak. A katonák különben mindig szerettek a nyelvhasználati kérdésbe beavatkozni, s így a királyi diktatúra kezdetén a kolozsvári VI. hadtest parancsnoka 1938 február 23-i dekrétumával egy hónaptól két évig terjedhető fogházbüntetés terhe mellett rendelte el, hogy tilos a rikancsoknak az újságok neveit magyarul kikiáltani, tilos a társas gépkocsikon az állomásokat más, mint román nyelven bemondani, stb., stb. A királyi diktatúra bevezetése óta az ilyen ügyek is a katonai törvényszék elé tartoztak.

A kisebbségi szerződés minden nyelvi vívmányát felemészttette az elvakult sovinizmusnak az a szelleme, mely már a célszerűségi szempontokon is túltette magát, csakhogy idegengyűlöletét kielégíthesse. Szépen hangzik a kisebbségi szerződésnek az a rendelkezése is, mely szerint a kisebbségek nyelvhasználatát nem fogják korlátozni az üzleti forgalomban (8. szakasz), de mit ér ez a gyakorlatban, ha a hadtestparancsnok a más, mint román nyelvű cégtáblák tulajdonosaira két évig terjedhető fogházat ró ki. Azután jön a kisebbségi statutum és megengedi a román és kisebbségi nyelvű cégtáblák használatát (25. szakasz), de ilyen jogbizonytalanságban senki sem festeti vissza a címtábláját drága pénzen s még kevésbé használ kizárólag magyar nyelvű cégtáblát, mert időközben a közigazgatási törvényhez mellékelte illetéktáblázat még azt is előírja, hogy a kizárólag idegen nyelvű cégtáblák adója, beleértve a szabadfoglalkozásúak címtábláit is, a román nyelvű cégtáblák adójának nyolcszorosa. Az új kereskedelmi törvény pedig a kereskedelmi vállalatokat is korlátozta abban, hogy más, mint román nyelven vezethessék üzleti könyveiket.

Az is szépen hangzik, hogy a kisebbségi nyelvek használatát semmi sem gátolhatja a sajtóban (kisebbségi szerződés 8. szakasz), de külön-

böző titkos és bizalmas rendeletek alapján a cenzúra már a liberálisok alatt eltiltotta a magyar helységnevek használatát, ami miatt egy sereg magyar lapnak még a címét is meg kellett változtatnia (Erdélyi Helicon, Erdélyi Szemle, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Iskola, Erdélyi Gazda, Erdélyi Fiatalok, Erdélyi Lapok, Kolozsvári Friss Újság, Nagyvárad, stb.), helynév-történeti tudományos tanulmányok közlése pedig egyenesen lehetetlenné vált. Amikor már a polgári hatóságok vonalán sikerült ezt a rendeletet visszavonítani, akkor jött az ostromállapot és a katonák a magyar helységnevek használatára is két büntetést irányoztak elő. A kisebbségi statutum itt is közbeszólt (15. szakasz), de rövid szünet után a cenzúra ismét visszatért a régi gyakorlathoz.

A bíróság előtti nyelvhasználat kérdésében sem gyakorolták az 1868: XLIV. tc. világos rendelkezéseit, hanem e helyett gyakorlati megoldásokhoz folyamodtak és a tolmács szerepét legtöbbször maguk az ügyvédek vagy ügyfelek töltötték be. Csak 1938-ban helyezi kilátásba a kisebbségi statutum, hogy az ügyvéd nélkül megjelenő kisebbségi állampolgárok számára tolmácsokat fognak alkalmazni (22. szakasz). Hogy kinek a terhére, arról nem beszél.

3. Az egyházak.

A hatalomváltás teljesen felkészületlenül érte az erdélyi magyarságot, s a magyar állam hivatalos szerveinek eltávozása után az egyházak ősi önkormányzata mögé vonult vissza az egész magyar közélet. Ezt az önkormányzatot Gyulafehérvárott és Párizsban egyaránt elismerték, s így az egyházak lettek az erdélyi magyarság egyetlen időtálló közösségi szervezete. Az 1928. április 22-i kultusztörvény történelmi egyházaknak ismeri el a római katolikus, református, evangélikus és unitárius egyházakat. Ezek közül a színmagyar erdélyi református és unitárius egyház helyzete nem képezte vita tárgyát. A Magyarországtól Romániához csatolt terület határmenti református egyházközségei, amelyek nem tartoztak az erdélyi református püspökség alá, már 1920. december 14-én külön egyházba tömörültek. Ennek az elismerése azonban csak az 1939. november 22-i törvénnyel történt meg. A Romániához csatolt magyar evangélikusok csekély lélekszámuk miatt nem tudtak külön püspökséget alakítani s ezért a főhatalomváltás után Arad székhellyel szuperintendenciába tömörültek, amelyet a román kormány csak a bécsi döntés előtt néhány hónappal, 1940. március 3-án ismert el.

A romániai magyar római katolikusoknak szívós és nagy részben eredménytelen küzdelmet kellett folytatniok egyházi önkormányzatukért. A román kormány ugyanis 1927 május 10-én konkordátumot kötött a Szentszékkal, amelyben az ezeresztendő és másfél millió lelket számláló erdélyi és határmenti katolikus püspökségeket az alig 26 egyházközséget számláló bukaresti római katolikus püspökségnek rendelték alá, ez utóbbit pedig érsekséggé alakították át, s így a római katolikusok egyetlen képviselője a szenátusban Cisar román érsek lett. A püspöki kinevezések előtt ezentúl a Szentszéknek a román kormánytól kell véleményt kérnie, hogy nem forog-e fenn »politikai aggály« a jelölttel szemben? A kisajátítás folytán kártérítésképen kapott állampapírokból a konkordátum »Patrimonium Sacrum«-ot szervez, amit a római és görög-katolikusok közösen adminisztrálnak, s így a románok illetéktelen beavatkozást nyernek e magyar vagyon kezelésébe. A konkordátum a kilencszázéves nagyváradi római katolikus püspökséget a szatmári püspökségbe olvasztotta be és engedélyezte az ötödik görög-katolikus püspökség felállítását, hogy így a püspökök tanácsában a román többséget biztosítsa. Végül eltörölte a konkordátum a sokszázéves patronátusi jogokat és kötelezettségeket. A konkordátummal egyidejűleg a minorita-rend római vezetősége a görög katolikusoknak ajándékozta a kolozsvári minoriták templomát és hatalmas vagyonát.

A konkordátumot még így is keveselte a román közvélemény egy része, s Ghibu Onisifor egész könyvtárat írt össze erről a kérdérről és társadalmi mozgalmat indított a konkordátum IX. szakaszában fenntartott ősi római katolikus Státus ellen, mely az erdélyi szellemnek a katolikus világban páratlan történelmi alkotása. Ghibu és tábora kétségbe vonta a Státus jogi személyiségét és a státusvagyon azonnali elkobzását követelte. A román kormány tárgyalásokat kezdett a Szentszékkal, s ezeknek eredményeképpen jött létre az 1932 május 30-i római egyezmény a konkordátum IX. szakaszának értelmezéséről. A Státus mint ilyen megszűnik és helyébe a »gyulafehérvári latin szertartású egyházmegyei tanács« lép. Vagyonát a gyulafehérvári püspök fogja kezelni a kultuszminisztérium és a bukaresti érsek ellenőrzése mellett. A Státus szolgalmi joga a kolozsvári egyetem egyik épületrészére megszűnik, az egyetem mellett lévő piarista templomban viszont ezután a kolozsvár–szamosújvári görög-katolikus püspökség is tarthat istentiszteletet. A római egyezmény ellen Ghibu és társai tovább folytatták a hajszát és a közvélemény nyomásával megakadályozták annak ratifikálását, egészen az 1940 március 2-i és 3-i rendelettvények meg-

jelenéséig, amikor is több függőben levő katolikus jogi kérdés rendezése alkalmával a konkordátum ratifikálása is megtörtént.

A magyar egyházak sem jogilag, sem ténylegesen nem voltak a román egyházakkal egyenjogúak. Mind a két alkotmány elmondotta, hogy az orthodox és görög-katolikus egyházak román egyházak, románnak minősítve azt a 13.351 magyar orthodoxot és 79.090 magyar görög-katolikust, akiket az 1910. évi népszámlálás itt talált. Majd úgy folytatta, hogy az orthodox egyház uralkodó az államban, a görög katolikust pedig elsőbbség illeti meg a többi egyházakkal szemben. Ennek gyakorlati következménye pl. az, hogy amíg a két román egyház minden püspöke hivatalból tagja a szenátusnak, addig a többi egyházak közül, csak azoknak a püspökei hivatalbóli szenátorok, amelyeknek több mint 200.000 híve van. Mivel pedig az unitárius egyháznak mindössze 72.000 híve van, a katolikus egyházat pedig a konkordátum után egyedül a bukaresti román érsek képviselte a szenátusban, csak erdélyi református püspök maradt a magyar püspökök közül a szenátus tagja.

További megkülönböztetés volt az az aránytalanság, ami a román és magyar lelkészek államsegélye között állandóan fennállott. A magyar képviselők az országgyűlés előtt számtalanszor rámutattak arra, hogy főként a családos református és unitárius lelkészek csak egyharmadát kapják az orthodox lelkészek kongruájának és az unitárius püspök kevesebb államsegélyt kap, mint egy parlamenti ajtónálló, noha a román egyházakat az agrárreform még földhöz juttatta, a magyar egyházak földbirtokainak viszont háromnegyedét elkobozták. Csak az 1940–41. évi költségvetésbe vettek fel tizenkét és fél millió lejt az államsegély pótlására, ami csak arra volt elég, hogy a protestáns lelkészek államsegélyét felemeljék a római katolikus lelkészi kar kongruájának színvonalára.

A román nemzeti egyházakat különben az államhatalom a románosítás eszközének használta fel és a vallásszabadság klasszikus földjén megindult az állítólag román eredetű magyarok és általában mindazoknak a nemzeti egyházakba való beteretése, akik a hatalmi nyomásnak nem tudtak ellenállani és engedtek az erőszaknak. A híveiket védő magyar lelkészekkel szemben pedig annyira eldurvult a hatósági közegek bánásmódja, hogy a kisebbségi statutumban szükségesnek látszott megtiltani a közigazgatási szerveknek az istentisztelet kérdéseibe való beleszólást (10. szakasz). A hatósági közegek erőszakoskodásait, a gyülekezési jog korlátozását, az agrárreform törvénynek a kisebbségi egyházakra nézve sérelmes végrehajtását egyébként nemcsak a magyar-

ság barátai, hanem egy amerikai felekezeti bizottság is megállapította, miután annak képviselői Romániát két ízben is bejárták és mind a kisebbségek, mind a román kormány képviselőivel felvették a kapcsolatot. Az a két kötet, amelyben tapasztalataikról beszámoltak (*The Religious Minorities in Transylvania és Roumania Ten Years After*, Boston 1925 és 1928), a művelt világ előtt megmásíthatatlan bizonyítékot szolgáltatott arra nézve, hogy azok az állítólagos sérelmek, amelyeket a románok Trianon előtt a magyar iskolapolitika ellen világgá kürtöltek, eltörpülnek ama bánásmód mellett, amelyben a demokratikus Románia vallási kisebbségeit részesíti.

4. *Az iskolák.*

Az erdélyi magyarság kisebbségi küzdelmeinek egyik legszomorúbb fejezetét képezi az a két évtizedes harc, amit egyházaink és politikai képviselőink a magyar iskolák érdekében folytatott. A kisebbségi szerződés előírta, hogy Románia kisebbségi állampolgárainak jogukban áll iskolákat létesíteni, azokra felügyelni s ott nyelvüket használni és vallásukat gyakorolni (9. szakasz); de ugyanakkor az állam is köteles azokban a helységekben, ahol kisebbségek jelentős arányban laknak, az állami iskolákban ezek gyermekeit saját anyanyelvű oktatásban részesíteni; sőt a kisebbségi iskoláknak arányos részt kell biztosítani az állami és községi költségvetésben iskolai célokra előirányzott összegekből (10. szakasz); végül a székely és szász közületnek a román kormány vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot fog engedélyezni (11. szakasz).

Ismeretes, hogy a békekonferencián Brătianu Ionel megtagadta a kisebbségi szerződés aláírását és utána lemondott a kormányelnökségről. Rövid időn belül azonban ismét ő került uralomra és így reá hárult volna az a feladat, hogy a szerződést végrehajtsa. Erről természetesen szó sem volt, miután a nagyhatalmak elismerték Románia területi igényeit. Brătianu kitűnő munkatársat kapott Angheliescu Constantin orvosban, aki sovinizmusától hajtva tervbe vette az egész oktatásügy államosítását és románizálását. A liberális kormány abból a megfontolásból indult ki, hogy a kisebbségeket csak úgy tüntetheti el, ha megakadályozza azt, hogy nemzeti öntudattal rendelkező új magyar nemzedék nőjön fel Romániában és tudta azt, hogy Trianon előtt is Erdélyben éppen a román kormány által támogatott felekezeti iskolák voltak az irredentizmus fészkei. A hatalomváltás után a

magyar állami iskolákat mind átvette a román állam és legtöbbször bevezette a román tanítási nyelvet. Ezért a magyar egyházak kénytelenek voltak azokat az iskolákat, amelyeket annak idején nagyon bölcsen nem adtak át a magyar államnak, tovább fejleszteni és új iskolákat létesíteni. Anghelescu tehát azzal kezdte munkáját, hogy bevezette az állami tantervet a magyar felekezeti iskolákba és elrendelte, hogy a román nyelvet, irodalmat, történelmet és földrajzot román nyelven kell előadni, ami által magyar hitvallásos iskolák nemcsak kétnyelvűvé váltak, hanem megfelelő képesítésű magyar tanerő hiányában az egyházak kénytelenek voltak román tanerőket is alkalmazni (100.090 és 100.088/1923. sz. rendeletek). Nemsokára azután beterjesztette az állami elemi oktatásról szóló törvényjavaslatát, amely az 1924 július 26-i törvény formájában lépett életbe. E törvénynek főként két rendelkezése tett a népszövetségi panaszok folytán világhírre szert. Az egyik a 8. §., mely előírja, hogy azok a román származású polgárok, akik anyanyelvüket elfelejtették, gyermekeiket csak román előadási nyelvű iskolába járathatják. Így indult meg a származáskutatás és névelemzés, amitől hangos volt tizennégy éven át a parlament és a Nemzetek Szövetsége. A másik nevezetes szakasz a 159. §., mely a »kultúrzóna« létesítéséről intézkedik. E szerint azok a tanítók, akik nem az alábbi megyékből származnak és kötelezik magukat, hogy e megyék területén legalább négy évig fognak szolgálatot teljesíteni, működésük idejére 50%-os fizetésemelést, a korpótléknál és próbaidőnél is kedvezményt és külön jutalmat, valamint földet kapnak, ha itt telepednek meg. A húsz kultúrzónás megye között volt Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda és Torda-Aranyos is, vagyis az a terület, amelyen a közoktatást a székely önkormányzatnak kellett volna ellátnia a kisebbségi szerződés értelmében. E rendelkezés alapján, amit a végrehajtási utasítás még kibővített, elárasztották a Székelyföldet ókirályságbeli tanítókkal, akik ott a román kultúra helyett az analfabétizmus előharcosai lettek a kényszermunkával és adóprás segítségével felépített községi iskolákban, mivel sem a tanulókkal, sem a szülőkkel nem tudták megértetni magukat.

Az állami oktatás kiterjesztése és az állami iskoláknak magyar lakosság költségén gombamódra való szaporítása mellett a felekezeti iskolák továbbsorvasztásáról sem feledkezett meg a leleményes kultuszminiszter. Az 1925 március 7-i bakkalaureatusi törvény eltörölte az addig Erdélyben fennálló érettségít s helyette a felekezeti iskola tanulóinak is állami tanárokból álló vizsgabizottság előtt kellett bakkalaureatusi vizsgát tenniük. A bakkalaureatusi bizottságok tagjai,

akik rendszerint még a középiskolában magyar nyelven előadott tárgyakból is románul kérdeztek, olyan alapos munkát végeztek, hogy főként az első években *hetven-nyolcvan* százaléka elbukott a magyar jelölteknek és így sikerült, legalább egy időre, megbénítani a magyar értelmiségi utánpótlást.

A legnagyobb ütközet azonban a magánoktatási törvény körül zajlott le, amely végleg megpecsételte a magyar oktatásügy sorsát Erdélyben. Április 29-én ismerték meg az egyházak vezetői egy Anghelescu miniszterrel tartott értekezleten a javaslatot s látva az abban tervezett merényletet az ősi hitvallásos iskolák ellen, másrészt pedig «meggyőződve arról, hogy a miniszter nem akar változtatni javaslatán, tüntetően eltávoztak az értekezletről és elhatározták, hogy a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak jogorvoslatért, ami meg is történt. Három nap múlva a Magyar Párt kiáltvánnyal fordult a román néphez, majd Majláth püspök rendeletére az összes erdélyi római katolikus templomban könyörögtek Istenhez, hogy hártsa el azt a veszedelmet, amit a magánoktatási törvény az egyházra jelent. A három egyház rendkívüli közgyűlése május 14-én egyhangúan kimondta, hogy helyesli a magánoktatási törvényjavaslat ellen a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett panaszt. Szeptember 7-én és 15-én az egyházak vezetői pótbeadvánnyal fordultak a Nemzetek Szövetségéhez, felgöngyölítve az egyházi iskolák egész kérdéskomplexumát. November 6-án tizenkilenc pontból álló megegyezés jött létre a magánoktatási törvénytervezet tárgyában, amelyet azonban a kormány nem tartott meg, hanem csak a genfi panasz erőltetésére használt fel. Az egyházak tiltakozásának ellenére a javaslatot a parlament mégis tárgyalni kezdte, s itt ismét Sándor József szólalt fel és terjesztett elő ellenjavaslatot. A törvényt nagy viharok között szavazták meg és 1925 december 22-én lépett életbe. A Nemzetek Szövetségénél a később Nobel-díjas Lord Cecil elnöklete alatt működő hármass bizottság a következő év március 18-án zárta le a panasz tárgyalását egy nagyon jellemző jegyzőkönyvvel. A jegyzőkönyv bókokat oszt a román kormánynak, amiért a javaslaton módosításokat eszközölt, s bár a törvény végleges szövegének némely pontjánál bizonyos kétségek (*quelques doutes*) merülhetnek fel, hogy vajjon azok nem állanak-e ellentétben a kisebbségi szerződéssel, a kormány válasza a panaszolók aggodalmát eloszlatni látszik. Nem ejtette gondolkodóba a bizottságot a törvénynek az az intézkedése, mely az ősi erdélyi felekezeti iskolákat magániskolákká fokozta le, sem az, amelyik az iskolák és tanerők működési engedélyének, valamint az iskolák nyilvánosságai jogának megszerzésénél hosszadalmas

eljárást ír elő, sok kibúvóval; nem tűnt fel neki, hogy a törvény szerint négy, de a gyakorlatban az öt nemzeti tárgyat románul kell tanítani noha a kisebbségi szerződés a felekezeti iskolákban még a román nyelv tanítását sem írja elő, s a magánoktatási törvényt most már a Népszövetség által is fémjelezve kezdte végrehajtani a román kormány.

Az állami és felekezeti oktatás közötti harc mindvégig egyenlőtlen erők küzdelme volt. Az állami iskolák személyi kiadásait a kultusz kormány viselte, viszont a magyar egyházak iskolái csak az 1921., 1929/30. és 1939/40. években részesültek némi államsegélyben. A községeknek költségvetésük 14%-át kulturális segélyezésre kellett fordítaniok. Ez az összeg elvileg arányosan osztandó fel az állami és magániskolák között. Az utóbbiakat azonban rendszeresen mellőzték és az egész kultúrsegélyt az állami iskolának adták. Az állami elemi iskolák az illető község lakosságának kellett felépítenie és dologi kiadásait is azok viselték. Így a magyar községek lakosságának vállán dupla teher nyugodott: kényszermunkával és kiegészítő póttadóval viselnie kellett az állami iskola terheit s ugyanakkor fenn kellett tartania az egyházi adóból saját felekezeti iskoláját. De nagyon gyakran még be sem írathatta saját iskolájába gyermekét, mert a tanügyi rendelkezések szerint a felekezeti iskolába csak az iratható be, akinek a szülői erről írásbeli nyilatkozatot adnak, amit az állami iskola igazgatójának kellett láttamoznia. Az pedig természetesen arra törekedett, hogy a tanulókat a maga iskolájába terelje s így a leghetlenebb ürügyekkel akadályozta meg azt, hogy magyar gyermekek magyar felekezeti iskolába járhassanak. Nem csoda, ha sok helyen maguk a hívek voltak kénytelenek feladni felekezeti iskolájukat, másutt az állam zárta be a hitvallásos iskolát, s így mind nagyobb lett a száma azoknak a magyar tanulóknak, akik román előadási nyelvű iskolában tanultak. Az 1930/31. iskolai évben a magyar tankötelesek 57.6%-a, az 1934/35. évben 175.000 magyar tanköteles kizárólag román előadási nyelvű népiskolában tanult, s ez az arány a bécsi döntésig állandóan romlott.

A román kormány sokáig azzal érvelt, hogy az állami iskolában is tanítanak magyarul. A kisebbségi szerződés értelmében ennek így is kellett volna lennie, de amíg a kormány 1933-ban 427 magyar állami népiskolát és tagozatot mutatott ki, addig a gyakorlatban csak 112-ben folyt némi magyar tanítás, két év múlva pedig már *csak 44 állami népiskolában tanítottak magyarul.*

A királyi diktatúra alatt az oktatásügyi törvényeket is módosították. Miután a kisebbségi statutum elvileg megengedte a szabad iskolaválasztást, az 1939 május 27-i népiskola-törvényből kihagyták

a régi törvénynek a névelemzésekre vonatkozó rendelkezését. Ugyanakkor azonban a tanulók létszámát az egyes osztályokban negyvenre szállították le, s mivel a párhuzamos osztályok felállítása hosszadalmas eljárást igényel, a felekezeti iskolák létszámon felüli tanulói csak az állami iskolába iratkozhatnak be.

A magyar felekezeti középiskolákat *a képesítő vizsgák és a nyelvvizsgák* harapófogójába szorította a kultuskormány. Minden középiskolai tanárnak az egyetem elvégzése után úgynevezett képesítő vizsgát (*examen de capacitate*) kellett tennie, ami nem volt egyéb, mint versenyvizsga az állami középiskolákban megürült állásokra és a jelentkezők közül csak annyit engedtek át a vizsgán, ahány tanszék megüresedett. Ennek a vizsgának a letételére a felekezeti középiskolai tanárokat is kötelezték, akik közül alig néhányan tudták a vizsgát letenni, mivel a bizottság a zárt szám miatt elsősorban a román tanárok részére tartotta nyitva a kapukat. Amíg a fiatal tanárok a képesítővizsgával bajlódtak, addig azokat az idősebb tanárokat, akik diplomájukat magyar egyetemen szereztek, román nyelvvizsgára állították és nyelvtanfolyam hallgatására kötelezték. A törvény közben arról is gondoskodott, hogy amelyik középiskolának nincs hat teljes képesítésű tanára, az bezárható. A felekezeti középiskolák felett tehát állandóan ott lebegett Damokles kardjaként az a veszély, hogy a képesítő vizsga vagy a nyelvvizsga következtében teljes képesítésű tanárainak száma hat alá apad.

Az egyetemi oktatás a román megszállás alatt kizárólag állami lehetett s a román kormány beszüntette azt a felekezeti tanárképző intézetet, amelyet a magyar egyházak a hatalomváltás után Kolozsvárott felállítottak. Tanítóképzőket a magyar egyházak a magánoktatási törvény meghozatala óta nem állíthattak fel. Némi lehetőséget nyújtott az egyházaknak a különböző szakmai oktatási törvények sorozata s így az utóbbi években a magyar egyházak több mezőgazdasági iskolát és iparostanonc otthont létesíthettek.

A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNEK VÉDELME

A párizsi kisebbségi szerződést a többi kisebbségi szerződéssel együtt a szövetséges és társult főhatalmak a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezték. A szerződés tizenkettedik szakasza értelmében a népszövetségi tanács bármelyik tagjának jogában áll felhívni a tanács figyelmét a szerződésben foglalt kötelezettségek bármelyikének meg-

sértésére vagy annak veszélyére. Ez a megoldás azonban a gyakorlatban nem vált be, mert a tanácsban képviselt államok nem töltötték be a nekik szánt ügyészi szerepet. E helyett a tanács és a közgyűlés lehetővé tette maguknak a kisebbségeknek épen úgy, mint bármely magánosnak vagy jogi személynek, hogy a Nemzetek Szövetségének főtitkárához panaszokat nyújtson be, amelyeknek az elfogadhatóságáról a főtitkár dönt. A főtitkár ezután a panaszt az érdekelt államnak továbbítja, s ha az a panaszra észrevételeket tesz, akkor a főtitkár megküldi a panaszt a válasszal együtt a tanács minden egyes tagjának. Ha egyik tanácstag sem teszi magáévá a panaszt, mint ahogyan egy ízben sem tette magáévá, akkor az ügyet nem a tanács, hanem egy három- vagy öttagú kisebbségi bizottság tárgyalja le. A bizottságnak nem lehet tagja sem annak az államnak a képviselője, amelynek a szóbanforgó kisebbségek polgárai, sem ezzel szomszédos állam képviselője, sem annak az államnak a képviselője, amelynek a többsége etnikai szempontból a kérdéses kisebbséggel azonos. Ezért ítélték az erdélyi magyarság panaszai felett olyan gyakran Guatemala, Venezuela, Panama, Perzsia és Ausztrália kiküldöttei, – a tőlük várható szakértelemmel. A kisebbségi bizottságnak szabad keze van a panasz elintézését illetően. Felhívhatja a tanács figyelmét a panaszra, de ezt az erdélyi magyar panaszok közül csak a bánági telepések és a csíki magánjavak esetében tette meg. A többi panaszunkat a bizottság a maga hatáskörében intézte el, ami a legtöbb esetben azt jelentette, hogy tudomásul vette a román kormány válaszát.

A fentiekből is kitűnik a népszövetségi panaszjelzés alapvető hibája: a panaszok felett nem bírói, hanem politikai szerv dönt és *a kisebbségek nem alanyai, hanem tárgyai az eljárásnak*. A panasznak csak tájékoztató jellege van, s ha valamelyik tanácstag nem teszi magáévá (már pedig melyik tanácstag veszne össze a kisebbségek miatt szövetségesével?), akkor elsüllyed a bizottság papírkosarában. Magyarország sohasem volt a népszövetségi tanács tagja, hogy ott a magyar kisebbségek érdekében szót emelhetett volna. Ezért olyan minimálisak a népszövetségi panaszok következtében elért eredmények, mint azt az alábbi táblázat is mutatja. A népszövetségi panasz útján a román kormány egyetlen nagy jogtipró rendelkezését sem sikerült megakadályozni, hanem legfeljebb azoknak bizonyos részleteit lehetett enyhíteni. A magyarság képviselői ennek ellenére kénytelenek voltak Genfbe járni, amíg a Nemzetek Szövetsége fel nem oszlott, mert ezzel bizonyos politikai nyomást gyakorolhattak a román kormányra,

mely nem szívesen vette, ha nagy nyugati szövetségesei és az európai közvélemény előtt rossz híret keltik.

A romániai magyar kisebbségekre vonatkozó panaszok a beadó fél szerint a következőképen oszlanak meg:

I. Nem magyar származású panaszok:			2
II. Magyarországról származó panaszok:			
A) Nem hivatalos magyarországi beadványok		6	
B) Hivatalos magyarországi beadványok		5	
	Összesen	11	11
III. A romániai magyarság beadványai:			
A) Egyesek által benyújtott panaszok		17	
B) Az egyházak által benyújtott panaszok		2	
C) Az Országos Magyar Párt által benyújtott panaszok		15	
	Összesen	34	34
	Együttvéve összesen		47

A panaszok osztályozása időrendben:

1920	2	1925	4	1930	3	1935	5
1921	7	1926	–	1931	1	1936	1
1922	3	1927	–	1932	–	1937	6
1923	1	1928	–	1933	5	1937	6
1924	–	1929	1	1934	8		

A panaszok osztályozása tárgy szerint:

1. Általános jellegűek	4
2. Személyi és vagyonbiztonság elleni sérelmek	3
3. Állampolgárság megvonása	2
4. Egyházi és iskolai panaszok	13
5. Lapbetiltások	3
6. Nyelvhasználati sérelmek	3
7. Nyelvvizsgák és tisztviselői elbocsátások ellen	4
8. Etnikai arányszám bevezetése ellen	1
9. Az agrárreformmal kapcsolatban	12
10. Egyes törvényjavaslatok ellen	2
	Összesen
	47

A panaszok elintézése:

A negyvenhét beadvány közül 28 esetben a főtitkár, a hármás, vagy ötös bizottság nem adott helyet a panasznak, hanem azt irattárba tette, elutasította, esetleg tudomásul vette a román kormány választát, vagy olyan jegyzőkönyvet vett fel, mely nem tartalmaz érdembeli elintézést.

Tizenkilenc esetben sikerült némi eredményt elérni a bizottság, illetve két esetben a tanács előtt. Az eredmények sohasem úgy jelentek, hogy a Nemzetek Szövetsége igazat adott volna a panaszlóknak, hanem vagy a román kormány igyekezett orvosolni a sérelmet, mielőtt az ügy a tanács elé kerülhetett volna, vagy a kisebbségi bizottság és a kormány tárgyalásainak eredményeképpen kompromisszumos megoldás jött létre. Mind a tizenkilenc panaszt a romániai magyarság tagjai és intézményei nyújtották be.

Az egyesek által benyújtott panaszok közül a bánági és erdélyi telepések a tanács döntése alapján 700.000 aranyfrank kárenyhítést kaptak, a torontáliak panaszát visszavonták, mivel időközben az ügy kedvező elintézést nyert. A csíki magánjavak területének 18.5%-át, értékének 1.5%-át ítélte meg a panaszolóknak a tanács, s a magánjavak volt alkalmazottainak nyugdíját is a román államnak kellett volna viselnie, de a népszövetségi döntést a román kormány sohasem hajtotta végre. A karczfalvi és környékbeli községeknek a románok által elfoglalt legelőjét megvette az állam. Dóczi Imre kiutasítását visszavonták. A Zenekonzervatórium tanárait ideiglenesen mentesítették a román nyelvvizsga alól s a román nyelv bevezetésére haladékot adtak.

Az egyházi panaszok közül a magánoktatási törvény javaslatán csak néhány kisebb módosítást tettek, fenntartva annak legtöbb sérelmes intézkedését, a Kuún Kollégiumot pedig megvette az állam.

A Magyar Párt panaszai közül a felekezeti tanerők újabb nyelvvizsgájától eltekintettek. A kalotaszentkirályi és zentelki magyarok legelőjét 1,100.000 lejért megvette az állam. A büntetőtörvénykönyv 215. cikkét kissé enyhítették, a közigazgatási törvény egyes rendelkezéseit pedig módosították, ami keveset változtatott a törvény lényegén. A dévai csángók erőszakkal elvett ingatlanaiért némi kártérítést kaptak. Pop Valérnak vissza kellett vonnia az etnikai arányszám érdekében kiadott körlevelét. Az ügynevezett »kisebbségi statutum« oldotta meg – legalább papíron – a névelemzés, a helységnevek használata és a címtáblák használatának kérdését, a magyar felekezeti iskolák közül pedig az elemi iskolák kaptak bizonyos államsegélyt a román uralom utolsó két évében.

AKIÉ A FÖLD, AZÉ AZ ORSZÁG

A kisebbségi jogokat a világháború után olyan szűk területre korlátozták a kisebbségi szerződések, hogy ha Románia szószerint betartja a párisi szerződést, akkor is elsorvaszthatta volna a mellett az erdélyi magyarság életét. Bizonyos általánosságok az élet és szabadság védelméről, a vallásszabadságról, állampolgársági jogról, jogegyenlőségről, szabad nyelvhasználatról és iskoláztatásról – ezek mindössze a XX. század harmadik és negyedik évtizedének nemzetközileg elismert kisebbségi jogai. A népek életét azonban sokkal mélyebben fekvő tényezők döntenek el, s az államhatalomnak minden eszköz rendelkezésére áll ahhoz, hogy a népkisebbség osztályai és egyedei alól kihúzza a gazdasági alapot, megélhetésüket észrevétlen adópolitikával lehetetlenné tegye és közösségi életüket bizonyos általánosnak látszó, de csak a kisebbségekkel szemben végrehajtott rendelkezésekkel szétzüllessze.

Az erdélyi magyarság gazdasági aláaknázása a földbirtokreformmal kezdődött. Az erdélyi földnek a magyar birtokososztály alól való kicsúsztatása a románság öntudatos nemzetiségi politikája folytán már Trianon előtt megindult. Trianon után a román kormányok igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy a román agrárreform (1921 július 23-i törvény) Erdélyben megszüntette a magyar feudalizmust és helyébe virágzó kisbirtokos demokrácia alapját vetette meg. Látszólag nem esett a kisebbségeken semmiféle sérelem, hiszen a birtokokat nemzetiségre való tekintet nélkül sajátították ki, sőt a magyar falusi lakosság még jól is járt, mert éppen úgy földhöz jutott, mint a román. Aki az agrárreformtörvény ellen kifogásokat mert emelni, azt azzal hallgattatták el, hogy az anakronisztikussá vált magyar nagybirtokos osztály érdekeit képviseli.

Ha a korszerű jelszavak és a propaganda mögött a dolgokat a maguk valóságában vizsgáljuk meg, akkor minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Erdély birtokmegosztása a világháború előtt Európában Bulgária és Belgium után a legkedvezőbb volt a kisbirtok szempontjából és nagyobb birtokokat csak a partiumban lehet találni. A román ókiráltság azonban e rangsorban csak nyolcadik helyen állott. Mégis az ókiráltságra vonatkozóan külön agrárreform törvényt hoztak, amely csak az igénylések mértékében való kisajátítást írja elő, nem úgy, mint az erdélyi törvény, mely szerint előbb mindent el kell venni s ennek egy részét ki kell osztani az igényjogosultaknak és a fennmaradó részt az állam magának tartja meg.

Az erdélyi földnek az a 18.5%-a, ami nagybirtoknak minősült, csak 32.5%-ban volt magánkézen, kétharmada pedig állami, községi, egyházi, iskolai, közbirtokossági birtok volt és így közcélú szolgált. Ezeket a közintézményeket sújtotta a legsúlyosabban az agrárreform. A nagyváradi, gyulafehérvári, temesvári és szatmári római katolikus püspökség 290.507 hold birtokából 277.513 holdat sajátítottak ki az erdélyi és Királyhágón túli református egyház 62.148. hold földjéből 25.222 holdat, az unitárius egyház 17.916 holdjából 11.389 holdat, a magyar evangélikus szuperintendencia 1041 holdjából 73 holdat vettek el. A romániai magyar egyházaknak az agrárreform előtt 371.614 hold birtoka volt, amiből kisajátítottak 314.199 holdat, vagyis az egész birtokállag 84.54%-át..

Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület birtokainak legnagyobb részét az algyógyi földművesiskolával együtt kisajátították s ezáltal két évtizedre megbénították a nagymultú magyar intézmény működését.

De nemcsak a magyar intézmények, hanem rajtuk keresztül a magyar kisemberek, földnélküliek és földművesek ellen is irányult a román agrárreform. A közbirtokosságokra senkisémm mondhatja, hogy azok latifundiumok, mivel azoknak eredete az ősi vagyonszétosztásban gyökerezik, mely az egyéni gazdálkodásra alkalmatlan erdő- és legelőterületeken egészen napjainkig fennmaradt. Sok szegény székelynek egyedüli vagyona az a részarány, amit a közbirtokosságtól kap. A kisajátítási közegek a közbirtokossági legelőkből még a birtokosság állományának szükséges legelőterületet is kisajátították s az erdőknél is túllépték a törvény által megengedett mértéket. És kik részesültek a szabad és szegény székely nép ősi birtokából? *A borszéki közbirtokosság ingatlanaiból százötven villahelyet osztottak szét román előkelőségeknek*, akik között három miniszter, egy prefektus és öt országgyűlési képviselő is szerepelt. Külön fejezetet képez a kisajátítás történetében a csíki magánjavak esete. Amíg a volt naszódi román határőrezred leszármazóinak vagyonát mentesítette a törvény a kisajátítás alól, addig az ugyanilyen eredetű csíki határőrezred vagyonát, az úgy nevezett csíki magánjavak hatvankétezer hold erdejét és legelőjét egyéb nagyértékű ingatlanokkal együtt kisajátították. Öt évig foglalkoztatta a Népszövetséget a csíki magánjavak ügyében beadott panasz, s végül is a román kormány csak azzal a feltétellel mutatkozott hajlandónak a Genfben megítélt vagyontörődék visszaadására, ha a közbirtokosság vezetősége olyan értelmű nyilatkozatot ad, hogy minden egyéb igényükről lemondanak. Mivel pedig a vezetőség erre nem volt hajlandó, a csíki székelyek semmit sem kaptak vissza.

Súlyosan érintette a földbirtokreform azokat a telepeseket, akiket magyar telepítési törvények alapján hoztak Erdélybe és a Bánságba. Az úgynevezett telepfosztótörvény az agrárreform intézkedésein túl semmisnek mondott ki minden olyan jogügyletet, amit 1918 december elseje előtt a magyar állam magánosokkal kötött, ha azokat nem vezették be a telekkönyvbe, továbbá az azután kötötteket is, ha azok nem a román minisztérium jóváhagyásával történtek. Az ilyen ingatlanok minden kártérítési kötelezettség nélkül mennek át a román állam tulajdonába. Mivel pedig az ingatlanokat nem írták volt át annak idején a telepések nevére, ebből is hosszadalmas népszövetségi panasz-eljárás keletkezett, aminek az eredményeképpen a telepéseknek meg is ítélték egy bizonyos kártérítést.

Az agrárreform antiszociális rendelkezései még a városi magyarságot sem kímélték meg. A törvény azt is kimondta, hogy az építkezések előmozdítására kisajátíthatók a városokat vagy községeket környező kertek, vagy mezőgazdasági művelés alatt álló területek sőt a városban levő beépítetlen területek is, aminek az lett a következménye, hogy *külvárosi szegény-magyarok telkeit és veteményes kertjeit kezdte az állam városi tisztviselőknek elajándékozni.*

Az agrárreform tulajdonképpen nem is kisajátítás volt, hanem vagyonelkobzás, mivel egy hold föld kisajátítási ára nem lehetett nagyobb, mint annak átlagos ára 1913 előtt. Az akkori aranykoronát a törvény értelmében lejbe kellett átszámítani 1–1 arányban, ezt sem fizették ki készpénzben hanem ugyanolyan névértékű 5%-os jövedékkötvényben, mely ötven évig kamatozik és közben kisorsolandó, amire azonban sohasem került sor.

Az agrárreform törvény nagy előrelátással gondoskodott arról, hogy a földbirtokreform végrehajtása után se kerülhessen az erdélyi föld ismét magyar kézbe. A törvény 47. szakasza az államnak elővételi jogot biztosított minden ötven holdon felüli művelhető területre, s ezt az intézkedést egy magyar orvosprofesszor birtokvásárlásának alkalmából hozott 1937 március 29-i »értelmező« törvény visszamenőleges hatállyal messze kiterjesztette. Ez a rendelkezés is általános jellegűnek látszik, de a gyakorlatban azt jelentette, hogy a magyar birtokvásárlásokat a földművelésügyi minisztérium nem hagyta jóvá, s így azok a magyar birtokrészek, amelyeket az agrárreform meghagyott, ha eladásra kerültek, szintén román kézbe vándoroltak. Így aztán Erdélyben lassan nemcsak az ország, hanem a föld is román tulajdonba ment át. A megmaradt magyar földek megtartásáért, okszerű megműveléséért és a magyar gazdatársadalom nemzeti öntudatának fokozásáért hősi küzdelmet folytatott az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet.

Magyar ipar és kereskedelem

A hatalomváltózkor a Romániához csatolt városok legnagyobb része magyar többségű volt, s a Trianon előtti kisebbségek közül csak a szászok vittek vezető szerepet az általuk alapított erdélyi városokban. A románság társadalmi összetételét tekintve, túlnyomó többségében földműveléssel és pásztorkodással foglalkozott, értelmisége papokból, tanítókból, ügyvédekből és orvosokból állott, ipara szinte egyáltalában nem volt, kereskedelmét pedig csak a bankok képviselték. A románság nagyarányú városba özönlése csak Trianon után indult meg, amikor máról holnapra kellett előteremteni a hiányzó román középosztályt, valamint az iparos és kereskedő társadalmat. Eleinte korlátlan lehetőségek nyíltak a városokban a románság számára. A részben repatriált részben a hűségeskü megtagadása miatt állását veszített magyar közalkalmazottak helyébe képesítésre való tekintet nélkül mindenkit alkalmaztak, aki arra vállalkozott. A románság térfoglalása az iparban és kereskedelemben csak később indult meg, amikor az ókirályságbeli tőke bevonult Erdélybe, vállalatok létesültek, kisebbségi vállalatok jutottak román kézre, s magyarországi központtal rendelkező gyárak és üzemek is eladták erdélyi érdekeltségeiket. A gazdasági válság kitöréséig a magyar munkásság és iparosság megélhetési viszonyai tűrhetőek voltak, a válság azonban felborította a gazdasági élet egyensúlyát és az állami vagy állami érdekeltségű üzemek *a munkáselbocsátásokat természetesen a kisebbségeken kezdték meg*. Legjobban még a magyar kisipar tartotta magát, amelyet pedig egyenlőtlen adóterhekkel igyekeztek minél jobban tönkretenni. A városba áramló falusi románság legnagyobb része az államnál helyezkedett el, vagy nagyobb stílusú üzleti vállalkozásokba fogott és nem ment kisiparosnak, a magyar iparosság pedig öntudatosan kitarított szakmája és magyarsága mellett.

Erdély nagyipara Trianon előtt sem volt magyar, hanem legnagyobb-részt nemzetközi tőkeérdekeltségek tulajdonát képezte. A munkásság azonban legnagyobb százalékban magyar volt és sajnos, nem sok közöséget érzett a magyar társadalom többi rétegével, hanem a nemzetközi tőke ellen nemzetközi szakmai és politikai alakulatokba tömörült. Erdély megszállása után a magyar munkásság 1919 január 20-án négy napig tartó vasutas sztrájkot rendezett, hogy megbénítsa a román katonai szállításokat, ezt azonban épen úgy leverték, mint az 1920 október 20-án az Averescu-kormány jogtiprásai ellen rendezett általános és országos sztrájkot. Az erdélyi szocialista munkásság 1923-ban az amszterdami internacionáléhoz csatlakozott, 1927-ig a többi tarto-

mányokbeli szociáldemokrata pártokkal federatív alapon működött, azután pedig egyesült azokkal. A romániai szociáldemokrata párt Erdélyben legnagyobb részben a magyar munkásságra támaszkodott és ezért a kisebbségi jogok érvényesítését is kénytelen volt programjába venni s a jelentősebb sérelmek ügyében, mint a magyar vasutasok nyelvvizsgálója vagy a magyar munkásság elbocsátása a magánvállalatoktól, szót is emelt. A párt azonban soha magyar képviselőt nem vitt be a parlamentbe és egyes vezetői mindig készen álltak a revízió ellen nyilatkozni. A kisebbségi sors jó nevelőiskola volt a magyar munkásság számára, mely a szociáldemokrata pártban is kitartott magyarsága mellett, mert a saját bőrén tapasztalhatta, hogy őt magyarsága miatt nyomják el, s ez nemzeti öntudatát annyira felfokozta, hogy 1939 decemberében a magyar munkásság legnagyobb csoportja testületileg belépett a Magyar Népközösségbe.

A munkásságot a román kormányok bizonyos munkásjóléti intézményekkel igyekeztek megnyerni és valóban sok olyan törvényes intézkedést vettek át a belgáktól és franciáktól, ami, ha a gyakorlatban másként is mutatott mint nyugaton, kétségtelenül a munkásság érdekeit szolgálta. A magyar munkásság azonban más elbírálásban részesült. A gazdasági válság beköszöntése után még fokozottabb mértékben indult meg a magyar vasutasok nyelvvizsgálóra rendelése, ami csak ürügy volt elbocsátásukra. Tíz, húszéves szolgálattal rendelkező családos emberek ezrei kerültek így máról-holnapra az utcára, akik addig a vasúti szolgáltatnak kitűnően megfelelték, nyugdíjat pedig a vasúti szabályzat értelmében csak 57 éves koruk betöltése után kaphattak. Aki sikerrel tette le a nyelvvizsgát, annak a sorsa sem dőlt el véglegesen, mert a semmítőszék elvi döntésben mondta ki, hogy a nyelvtudás állandó tulajdonság s így bármikor felülvizsgálható. E szerint tehát lehetséges az, hogy valaki szolgálata közben, amikor nem is szabad más, mint román nyelven beszélni, elfelejt románul. Ugyan-így járt el magyar alkalmazottaival a posta és a többi állami intézmény.

A politikai demagógia nem elégedett meg azzal, hogy a magyar közalkalmazottakat az állami üzemekből elbocsássák, hanem a magánvállalatokra is rávetette magát. A nemzeti parasztpártból disszidált Vaida-Voevod Sándor dobta be a közvéleménybe a »numerus valachicus« fogalmát, amihez hasonlókat addig csak a felelőtlen szélsőségek hangoztattak. Valószínűtlen számoszlopokkal igyekezett bebizonyítani, hogy Erdélyben ma is a kisebbségek a gazdasági élet urai és a román arányszám bevezetését követelte, amit hívei már a »numerus nullus« formájában adtak tovább. A liberális kormány sem marad-

hatott el hazafiság terén az ellenzékétől, s így született meg az 1934 július 16-i »törvény a nemzeti munka védelméről«. A törvény súlyos büntetés terhe mellett mondta ki, hogy a gazdasági, ipari, kereskedelmi és más vállalatoknál a személyzet nyolcvan százalékának, valamint az igazgatóság ötven százalékának románnak kell lennie. Az ipari és kereskedelmi miniszter Gyárfás Elemér felszólalására kijelentette a szenátusban, hogy román alatt román állampolgár értendő, a gyakorlatban azonban a hatóságok arra kényszerítették a vállalatokat, hogy nyolcvan százalékban fajrománokat alkalmazzanak. Három év múlva a kormány nyíltan be akarta vezetni az etnikai arányszámot, s Pop Valér ipari és kereskedelmi miniszter ilyen irányú bizalmas köriratot küldött a vállalatoknak. A Magyar Párt a Nemzetek Szövetségéhez fordult panasszal, amire a miniszter kénytelen volt visszavonni köriratát.

Ha az ipari munkásság útja gyakran el is kanyarodott a magyarság politikai küzdelmeitől, a kisiparos társadalom mindig a legerősebb támasza volt a magyar nemzetiségi harcoknak a városokon. A magyar kisiparosság összefogó szervei az ipartestületek voltak, amelyeknek a keretében gazdasági védelmet, szakmai kiképzést és konfliktusok esetében békéltető eljárást vehettek igénybe az iparos tagok. Az 1936 április 29-i új ipartörvény megszüntette az ipartestületeket és öt évtized alatt gyűjtött vagyonukat átadta a pár évvel azelőtt létesített munkakamarák kisipari osztályának. A munkakamarák hatásköre öt-hat vármegyére terjedt ki, harminctól negyvenezer taggal s az iparosok számára való tekintet nélkül egyetlen osztályt alkottak annak keretében. Megszűnt tehát az addigi patriarchális élet, s az egymást jól ismerő ipartestületi tagoknak kis szakmai ügyeik intézésére ezután egy távoli szervhez kellett fordulniok, vagyonuk felett pedig olyanok rendelkeztek, akik annak megszerzéséhez és gyarapításához nem járultak hozzá. Az 1938 október 12-i céhtörvény még egy lépéssel tovább ment és tartományonként céhekbe tömörítette a munkásokat, magántisztviselőket és iparosokat, akik felett a céhek (bresle) szövetsége állt. A törvény két hónapos határidőt adott az egyes szakmai csoportoknak, hogy a törvény előírásai szerint átalakuljanak, ami alól csak a román iparos egyesületek kivételek, amelyek az eddigi keretek között tovább működhetnek. A magyar iparos egyesületek jogi helyzete és vagyona kétségessé vált és nem állott egyedül a szatmárnémetii magyar iparosotthon esete, amit a nagyváradi munkakamara egyszerűen birtokba vett és bírói ítélet ellenére sem adott vissza jogos tulajdonosainak. Az iparosok szakmai érdekeinek védelmére hivatott országos szerv, az Országos Magyar Iparos Egyesület, csak 1940 januárjában alakult meg Kolozsvárott.

A kereskedelem terén a magyarság mindinkább háttérbe szorult, s az egyenlőtlen adóterhek és a korrump hatóságoknak fizetett kötelező baksis mellett nem bírta a versenyt az államilag agyontámogatott román kereskedőréteggel. A kereskedelmi társulatoknak kialakult Erdélyben egy új, altruista formája, a szövetkezet, azzal a céllal, hogy pótolja a magyarság gazdasági érdekvédelmi hálózatát falun és városon egyaránt. A szövetkezeti mozgalomnak a nemzeti parasztpárt agrárpolitikája és a szövetkezeti törvény is kedvezett, s Erdélyszerte megindult a magyar szövetkezetek alakítása, amelyek még a hitelélet terén is átvették bizonyos mértékig a bankok szerepét. A magyar értékesítő szövetkezetek a nagyenyedi Hangya szövetkezeti központba tömörültek, a gazdasági és hitelszövetkezetek pedig Kolozsvár székhellyel alkottak maguknak központot. A magyar szövetkezeti mozgalom lendületét megtörte előbb a gazdasági válság, majd a szövetkezetek államosítása. Az államosítás oda vezetett, hogy az 1938 június 23-i törvény egyedül a nemzetgazdasági minisztérium keretében működő Nemzeti szövetkezeti Intézetre ruházta az összes szövetkezetek ellenőrzését, ez pedig elrendelheti több szövetkezet egyesítését vagy egyes szövetkezetek likvidálását is. A magyar szövetkezeti központok ezután is fennmaradtak ugyan, de csekély hatáskörrel és azzal a kötelezettséggel, hogy igazgatósági tagjaik felét, valamint a szövetség központi igazgatóját is a nemzetgazdasági minisztérium nevezi ki. Ilyen körülmények között a szövetkezetek már csak kereskedelmi tevékenységet fejthettek ki, érdekvédelmit azonban nem.

A MAGYAR ÉRTELMISÉG

Erdély megszállásától 1924-ig 197.035 magyar ember költözött át Erdélyből a csonka hazába. Ezeknek legnagyobb része a városi értelmiség köréből került ki. Repatriált a magyar hivatalnoki kar nagy része, akiket nem fűzött erősebb szál Erdélyhez és távozniok kellett azoknak, akiket politikai okok miatt a román hatóságok üldözőbe vettek. Az erdélyi magyarság tehát elvesztette vezető rétegének legnagyobb részét és az itthon maradók sem voltak felkészülve arra a sorsra, ami a kisebbségi magyarokra várt.

Azok a magyar közhivatalnokok, akik helyt maradtak, megtagadták a hűségeskü letevését mindaddig, amíg a trianoni szerződés aláírása meg nem történt. Közben legnagyobb részüket elbocsátották állásukból minden ellátmány nélkül és nyugdíjukat is csak tíz év múlva kapták meg a Boila-féle nyugdíjtörvény jóvoltából. Addig a semmiből tengették

életüket, s nagyon sok magasrangú volt magyar köztisztviselő testi munkával kereste meg kenyerét. Eleinte a román állam szívesen tartotta vissza a szakképesítéssel rendelkező magyar hivatalnokokat és munkásokat, mert nem volt, aki helyüket elfoglalhatta volna. Később azonban, amint a románok is gyakorlatra tettek szert az egyes szolgálati ágakban s a gazdasági válság is éreztette hatását, a román nyelv hiányos ismeretének ürügyével legnagyobb részüket elbocsátották, a visszamaradók életét pedig azzal keserítették meg, hogy az ókirályságba helyezték át őket. A román statisztika szerint a Romániában élő 1,660.488 magyar közül 1930-ban csak 1699 állott állami szolgálatban, később pedig mind kevesebb. A nyelvvizsgák bevált módszerét alkalmazták nemcsak az állami tanítókkal, tanárokkal, jegyzőkkel, bírósági tisztviselőkkel, vasutasokkal és postásokkal szemben, hanem a felekezeti tanerőket is ilyen vizsgákra kötelezték, noha ezek még állami segílyt sem kaptak.

Maradtak tehát a *szabad pályák*, mint egyetlen elhelyezkedési lehetőség a magyar értelmiség számára. Az erdélyi magyar fiatalság legnagyobb része, főként az első évtizedben, Magyarországra ment egyetemi tanulmányait folytatni, mivel a román nyelvet nem bírta olyan mértékben, hogy tanulmányait itt elvégezhesse volna. A Magyarországon szerzett diplomákat azonban a román kormány nem nosztrifikálta, s így az ott végzetteknek a között kellett választaniuk, hogy Erdélyben képesítésüknek meg nem felelő állásban helyezkedjenek-e el, vagy pedig végleg az anyaországban telepedjenek le? Csak az első évtized eltelte után iratkoztak be tömegesen magyar fiatalok a kolozsvári és bukaresti egyetemre, olyanok tudniillik, akik túljutottak a bakkalaureátus nyaktilóján. A legnagyobb a jogászok száma volt, ezek mind ügyvédi pályán helyezkedtek el. A romániai orvoshiány miatt az orvosi karon sem gördítettek egészen a legutóbbi évekig akadályt a magyar hallgatók beiratkozása elé. A tanárjelöltek legnagyobb része a felekezeti iskoláknál helyezkedett el, s ugyancsak az egyházak nyújtottak megélhetést a magyar fiatalság ama tekintélyes részének, mely a lelkeszi pályát választotta élethivatásának. Aránylag kevesebben keresték fel a mérnöki és állatorvosi pályát, mivel itt az elhelyezkedés legnagyobb részben az államtól függött. A kolozsvári egyetem gyógyszerészeti karán éveken át több magyar hallgató volt, mint román, mivel a többségi fiatalság előtt ez a pálya nem bizonyult üzletnek. A szabad pályákon kívül csak az egyházak, egynéhány magyar intézmény, szövetkezet, bank, biztosítóintézet, könyvkiadó, napilap és magánvállalat állott a magyar fiatalság elhelyezkedéséhez rendelkezésre.

A »*numerus valachicus*« mozgalommal egyidejűleg megindult a szabad pályákon is a kisebbségek üldözése. A kezdeményezést az ügyvédi kamarák szövetsége ragadta magához, s az ügyvédszövetség 1937 május 9-i kongresszusa kimondta, hogy »*az ügyvédi kamarák teljes egészükben őslakó románokból fognak állani.*« Noha a magyar ügyvédek száma nem érte el Erdélyben a magyar lakosság arányszámát, a következő évben mégis elrendelték Erdélyszerte az ügyvédek nyelvvizsgáját. A magyar ügyvédi kar azonban sztrájkba lépett és nem állott elő az ügyvédi vizsgákra. Az ügyvédszövetség látva, hogy így nem ér célt, ettől kezdve nem intézte el a fiatal magyar ügyvédeknek a kamarákba való felvétel iránti kérését és így igyekezett kizárni a veszélyesnek látszó kisebbségi konkurrenciát.

A magyar szellemi életet, sajtószabadságot, egyesületi munkásságot súlyosan korlátozta a szinte állandó ostromállapot és a vele járó cenzúra. A nemzetiségi vidékeken és a határövezetben 1919-ben kormányrendelet, 1921-ben királyi dekrétum, 1924-ben törvény rendelte el az ostromállapotot, amit csak 1928 őszén szüntetett meg a Maniu-kormány. 1933-ban Duca miniszterelnöknek a vasgárdisták által történt meggyilkolása után ismét elrendelték az ostromállapotot, amit még súlyosbított a királyi diktatúra, amikor a közigazgatást is a katonaság vette át és a büntetőügyek legnagyobb részét a katonai törvényszékek hatáskörébe utalták.

A tudományos munkásság folytatására az Erdélyi Múzeum Egylet nyújtott keretet, de ennek is jogi személyiségéért és a kolozsvári román egyetem által lefoglalt gyűjteményeiért két évtizedes harcot kellett folytatnia. Egyébként tudományos munkával Romániában magyar ember hivatásszerűen nem foglalkozhatott s a kisebbségi magyar tudományos irodalom középiskolai tanárok, ügyvédek, orvosok és nyugdíjasok szabadidő mozgalma volt. Az erdélyi magyar szépirodalom újjászületéséhez is néhány önzetlen mecénás, egy könyvkiadó és egy folyóirat adta meg a keretet. Az írók közül csak néhányan éltek magánvagyonukból (Reményik Sándor, gr. Bánffy Miklós, br. Kemény János), legnagyobb részüknek főfoglalkozása az újságírás volt (Tamási Áron, Nyíró József, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Tompa László), de mindenkinek volt valami polgári foglalkozása, ami mellett a szépirodalmat csak szabad idejében művelte. Ugyanez volt a helyzet a művészekkel is, akik közül sokan rajztanári állást vállaltak, de volt közöttük asztalos is. Megélhetést csak a színészi pálya nyújtott, már amennyire a magyar színházak a 26%-os jegyadóval és a koncessziók akadályversenyével meg tudtak birkózni.

Az újságíróknak nap mindt nap közelharcot kellett folytatniuk a cenzúrával, azokban az években pedig, amikor a cenzúra szünetelt a magyar lapszerkesztők többit ültek a vádlottak padján, mint a szerkesztőségben. Amikor 1933 tavaszán egy antirevizionista gyűlés után a román tömeg szétrombolta Sinfalva, aranyostordai község magyar lakosságának házait és súlyosan megsebesített több magyar embert, az egyetlen, akit ebből kifolyólag megbüntettek, egy magyar újságíró volt, aki lapjában hűen megírta az eseményeket. Az újságírók és a magyar értelmiség számos vezető egyénisége belülről is megismerte a román fogházakat, ahol nem voltak olyan idillikus állapotok, mint a régi Magyarországon a váci államfogházban. Slavici, a nagy román író leírja, hogy Vácott kitűnő elbánásban részesült, étkezését felesége látta el, aki a fogházzal szemben lakott és egész nap vele lehetett, s ott írott munkájának korrigálásában a fogházigazgató segédkezett. Ugyanez a Slavici azt is leírja, hogy a háború utáni román fogházakban töltötte élete legrettenetesebb napjait s amikor az ott uralkodó állapotokat látta, szégyelte, hogy ember és román.

»MIG KISEBBITNEK LASSAN MEGNÖVÜNK«

A második világháború kitörése után Románia elfogadta az angol–francia garanciát, de ugyanakkor szoros gazdasági kapcsolatot igyekezett fenntartani Németországgal. Az új háború első szakaszában Románia a semlegesség leple alatt igyekezett kivárni az erőviszonyok alakulását úgy, amint azt az első világháború alatt is tette. Az első súlyos csapást a román államra Oroszország mérte, amikor a nyugati offenzíva lezajlása után 1940 június 27-én ultimátumban szólította fel Besszarábia és Bukovina egy részének átadására. Az angol–francia garancia teljesen értéktelennek bizonyult, a tengelyhatalmak pedig nem avatkoztak be egy velük nem szövetséges állam belső ügyeibe. A két tartomány átadása után Románia megpróbálta menteni, ami menthető és a király németbarátnak ismert politikusokból új kormányt nevezett ki, melynek első dolga volt kilépni a Népszövetségből és a külpolitikát a tengely irányába átállítani. Ezért, amikor Magyarország is fellépett területi követeléseivel, a román kormány hosszú huzavona után kénytelen volt elfogadni a tengelyhatalmak külügyminisztereinek döntőbíróságát, ami *1940 augusztus 30-án Észak-Erdély visszatéréséhez vezetett*. II. Károly király, ki tíz évvel ezelőtt a trónt elfoglalva esküt tett az alkotmányra és az ország terü-

leti épségére, miután egyik esküjét sem tudta megtartani, a bécsi döntés után néhány nappal lemondott és a hatalomra törő vasgárdisták elől elmenekült az országból.

A belvederei döntőbíróóság meghozta Erdély kisebb és az erdélyi magyarság nagyobb részének a felszabadulását a román megszállás alól. Huszonkét év alatt azonban nemcsak időben, hanem lélekben és szellemben is nagy átalakuláson ment keresztül az erdélyi magyarság. A román megszállás a tönk szélére juttatta a magyar társadalmat, és ennek egyes osztályai között épen ezért elhalványultak az ellentétek, s a közösséget egészséges szociális szellem hatotta át. Az elnyomásnak legjobban a falusi nép állott ellen, s a magyar értelmiség legjavának az volt a törekvése kisebbségi sorsban, hogy a maga egyéni céljait a népi érdekek szolgálatába tudja beágyazni. Az államhatalmat veszített erdélyi magyarság felfedezte a társadalmi mozgalmakban rejlő erőt és társadalmi úton igyekezett ellátni azokat a feladatokat, amelyeket addig a magyar állam végzett. Így létesültek és éledtek újra magyar intézmények, szövetkezetek, gazdakörök, népkönyvtárak, irodalmi társaságok. De új értelmet kaptak az erdélyi magyar egyházak is, melyeknek a hitélet ápolása mellett az iskolaügy és népnevelés nehéz terhét is magukra kellett vállalniok. Az egyházak közötti testvéri együttműködés és megértés pedig a kisebbségi élet egyik legnagyobb tanulságát foglalja magában.

A magyarság nemzeti érzése és öntudata elmélyült s mivel a külsőséges hazafias megnyilvánulásokra nem nyílt alkalma, magyarsága sokkal mélyebbé s bensőségesebbé vált. Ennek a magyar múlt nagy hagyományaira visszatekintő és a széles néprétegek életébe beágyazott új értelmű nacionalizmusnak az útját egyengette a megszállás alatt európai színvonalra felemelkedett erdélyi irodalom. Erdély magyarsága számára katarzis volt a világháborút követő két évtized, amelyben meglátta és megbánta a múlt minden bűnét és mulasztását s visszatért azokhoz az ősi alapokhoz, a földhöz, a néphez, a fiatalsághoz, a hithez, a szellem erejéhez, amelyeken egy nép élete újra felépülhet. Ez az az új életforma, amit a visszatért erdélyi magyarság kisebbségi sorsából magával hozott s amiről a korán elhunyt erdélyi költő a megszállás alatt azt írta: »Sót párolunk és vásznakat szövünk, míg kisebbítnek, lassan megnövünk.«

Forrásmunkák. Az erdélyi magyarság világháború utáni politikai történetének irodalmát »Huszonkét év. 1918–1940.« (A »Studium« kiadása. Budapest, 1941. 326 l.) című könyvemben soroltam fel (309–316). Az ott említett munkákon kívül e tanulmány megírásánál felhasználtam még a következő, nagy részben azóta megjelent forrásmunkákat:

Az erdélyi munkásság küzdelme a román uralom alatt. A Szociáldemokrata Párt kiadása az 1942. esztendőben. Budapest, 96 l.

Barabás Endre dr.: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában.* 1918–1940; Kisebbségi Körlevél VII. évf. 1943. 271–287 és 351–368.

Bíró Sándor: *A csíki magánjavak.* Magyar Szemle 1941. XLI. k. 3. (169. sz.) 182–188.

Die Siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens. Unter Mitwirkung von Eugen Darkó, Andreas Fall, Ladislaus Fritz, Nicolaus Mester, Andreas Rónay, Zsombor Szász und Ludwig Tamás redigiert von Dr. Emerich Lukinich. Budapest, 1940. 400 l.

Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve. Kiadja az Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve szerkesztőbizottsága. Elnök: dr. Lukács György. Pécs, 1941. 251 l.

Erdély magyar egyeteme. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1941. 470 l.

Kirițescu Constantin: *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919.* Editura Casei Școalelor. I–III. kötet. II. kiadás. București, é. n.

Kirițescu Constantin: *La Roumanie dans la guerre mondiale (1916–1919),* Paris. Payot. 1934. 498 l. A. Tardieu előszavával.

La Roumanie devant le Congrès de la Paix. 5 füzet. Imp. Dubois et Bauer Paris, 1919.

Les négociations de la paix hongroise. Compte-rendu sur les travaux de la délégation de paix de Hongrie à Neuilly sur Seine de janvier à mars 1920. I–III. kötet. Kiadja a Magyar Királyi Külügyminisztérium. Hornyánszky Viktor nyomdája. Budapest, 1920.

Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma.* Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Kolozsvár, Fraternitas rt. 1941. 214 l.

Mikó Imre dr.: *A romániai magyarság jogi helyzete a bécsi döntés idejében.* Budapest, 1940. 24 l.

Mikó Imre dr.: *A jogfolytonosság helyreállítása a nemzetiségi jogalkotás terén* Kisebbségvédelem IV. évf. 1941. 1–6.

Oberding József György: *Erdély birtokviszonyai és a román földreform.* Magyar Szemle 1942. XLII. k. 5. (177. sz.) 236–242.

Oberding József György: *Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt.* Kisebbségi Körlevél VI. évf. 1942. 16–30.

Sulyok István: *Huszonkét év.* Erdély kálváriája Gyulafehérvártól Bécsig, Tanulmány az «Erdélyünk és honvédségünk» című kötetben. A Vitézi Rend Zrínyi csoportjának kiadása. Budapest, 1941. 39–54.

Szász Zsombor: *Románia.* Kincsestár 28. szám. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 80 l.

Tusa Gábor dr.: *Harcunk Erdélyben magyarságunkért.* Húsz év jellemrajza. Minerva irodalmi és nyomdai műintézet rt. Kolozsvár, 1942. 95 l.

Venczel József dr.: *Erdély és a román földreform.* Hítel 1940–41. évi 3–4. szám. 58–76.

Venczel József dr.: *Az erdélyi román földbirtokreform.* Kolozsvár, 1942. Erdélyi Tudományos Intézet. 160 l.

Venczel József dr.: *Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.* Hítel 1943. évi 1. szám. 18–24.

Zádor Miklós: *Nagyromán politika.* Budapest, é. n. 200 l.